

De Takkeling

Jaargang 13 (2005), nummer 2

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogels Nederland

De Takkeling is een uitgave van de stichting Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een efficiënte roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter: Hanneke Sevink
Penningmeester: Sake de Vlas (info@werkgroeproofvogels.nl)
Secretaris: Harry de Rooij
Leden: Rob van Swieten, Willie Spieker, Roel Zijlstra
Redactie: Rob Bijlsma
Drukwerk: !Pet, Hoogeveen

(Redactie)adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.

Ledenadministratie: Sake de Vlas, Heiackers 3, 9463 TN Eext (email: zie hierboven)

Opzegging lidmaatschap: vóór 1 december bij Sake de Vlas (info@werkgroeproofvogels.nl)

Telefoon (Hanneke Sevink): 035-5417523

Email: info@werkgroeproofvogels.nl

Website: <http://www.werkgroeproofvogels.nl>

Winkel (Roel Zijlstra): email: rhz@wanadoo.nl (zie website voor prijzen)

U kunt onze activiteiten steunen door lid te worden van de WRN. U ontvangt dan drie maal per jaar de Takkeling (februari, juni en oktober). De minimale jaarlijkse bijdrage is Euro 12,-; meer is welkom.

U kunt lid worden door uw bijdrage over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels Nederland te Eext, o.v.v. "nieuw lid".

Foreign subscription is Euro 15,- per year (3 issues) to be paid in cash (send to: Sake de Vlas, Heiackers 3, 9463 TN Eext, The Netherlands).

Tekening omslag door Ulco Glimmerveen (Roodpootvalken, verschillende kleden en geslachten).

ISSN 1380 - 3735

De Takkeling

Jaargang 13 (2005), nummer 2

Werkgroep Roofvogels Nederland

Oeraluil in de bossen van Kostroma ten ONO van Moskou (zie Chris van Orden en Natalia Paklina over een weinig bekend gebied in Europa, op pagina 139-146). *Ural Owl in the forests of Kostroma, ENE of Moscow (see pages 139-146 for details about this little known region of Europe).*

Voorwoord

Hanneke Sevink

Het broedseizoen is in volle gang. Onder de nesten verschijnen de steeds wijder wordende poepkransen van de jongen. Voor het eerst sinds jaren veel 3- en 4-legsels bij Buizerds, zelfs 5-legsels bij Haviken, 7-legsels bij Sperwers. In de bossen lopen de muizen bij wijze van spreken over je voeten. In het open veld ligt het wat anders. Terwijl het er in de winter nog zo goed uitzag, lijkt de muizenstand plaatselijk gedaald. Hoe zal dat uitpakken voor Torenvalk, Bruine Kiekendief en Buizerd?

In deze Takkeling treft u behalve verhalen over ‘onze eigen’ roofvogels ook een drietal artikelen over roofvogels uit gebieden ver van hier. Zo beschrijven Chris van Orden en Natasha Paklina, inmiddels geen onbekenden meer voor lezers van De Takkeling, onder meer de hoogvlakte van Centraal-Azië, waar ondanks koude en stofstormen toch roofvogels (en mensen) leven. Hun verhalen maken duidelijk dat verwevenheid met natuur, zelfs met een westerse opvoeding, zeer wel mogelijk is.

Dan nog een oproep. Recent is door Vogelbescherming Nederland (VBN) en Het Bosschap een ‘Gedragscode Zorgvuldig Bosbeheer’ aangenomen als leidraad bij het beheren van bossen. In tegenstelling tot wat de term ‘zorgvuldig’ doet verwachten, mag volgens deze code in het broedseizoen worden geveld en uitgesleept. Met roofvogels wordt wel rekening gehouden, althans met hun nesten. Wij denken dat deze gedragscode een wassen neus is. Het verdoezelt het feit dat werkzaamheden in het bos in de broedtijd enorme verstoringen met zich meebrengen, niet alleen voor roofvogels maar voor alle dieren. Kennelijk zijn sommige vogelsoorten minder waard dan andere; nesten van die minderwaardige vogels mogen – als het aan VBN ligt – straffeloos worden vernield. Maar ook roofvogels zijn niet veilig. Veel roofvogels zitten in het vroege voorjaar nog niet op eieren, sommige soorten moeten zelfs nog terugkeren uit Afrika. De houtkap is tegenwoordig grotendeels uitbesteed, en dan telt alleen geld. De controle op het werk van de aannemers is miniem tot non-existent (eigen ervaring), terwijl er voorafgaande aan het werk niet of incompetent wordt gecheckt of er nesten in het betreffende bosvak zijn. Let wel: bestaande nesten; nog te bouwen nesten kunnen niet eens worden gevonden. Het is ons een raadsel hoe VBN zich voor dit karretje heeft laten spannen. VBN is er om voor vogels op te komen, niet om ze uit te leveren aan uitbaters van natuur. Wij willen vragen uw ervaringen met betrekking tot vellingen in lente en zomer, al dan niet met negatieve gevolgen voor de roofvogels, bij ons te melden (035-5417523, hannekesevink@freeler.nl).

Een pas uitgevlogen huismus zit te soezen op de balustrade van mijn balkon, nog onwetend van de wereld om hem heen en de gevaren die er op de loer liggen. Hopelijk gaat hij een mooie zomer tegemoet. En u ook...

Geluksvogels

Robert Brouwer

Op een mooie zonnige zomeravond belt een kleinzoon op: “Mogen Mama en ik de wespendif zien?” Nu heb ik hem enige tijd geleden enthousiast verteld hoe deze vogel bij zomerdag hoog in de lucht rondzweeft boven de bossen en de velden in onze omgeving. Met zijn spanwijdte van 1.20 meter is dat een boeiend gezicht. Ik werp nog wel even tegen dat zulke vogels niet direct op afroep beschikbaar zijn. Maar een half uurtje later fietsen we toch welgemoed met z’n drieën naar het bos.

Bij de ingang aangekomen, moeten we afstappen en verder lopen. Want het pad is modderig en doorploegd met diepe sporen van tractorbanden. Met de fiets aan de hand gaan we verder. Nòg vier wandelaars komen achter ons het pad op. Al gauw hebben ze ons ingehaald, want ze hoeven geen fietsen mee te zeulen, zoals wij. De voorste is – aan zijn kleding te zien – een boswachter. Hij draagt een bundel dik touw en een paar klimhaken. Achter hem komt een jonge man in een wit T-shirt waarop de afbeelding van een vogel. Hij heeft een grote schoudertas bij zich. Daarachter volgen nog twee mannen. Iedereen blijft staan. Na elkaar te hebben begroet, kijken we elkaar vragend aan. Dan krijg ik opeens een ingeving en ik zeg dat ik zo het idee heb dat we met z’n allen op zoek zijn naar hetzelfde, namelijk... de wespendif. De mannen kijken mij verbluft aan: Hoe ik dat wist! Nee, dus. Als ik vervolgens zeg dat ik vermoed dat de vogel in de buurt zijn nest heeft, begint de boswachter te lachen en zegt: “Jullie staan er precies onder!” Nu is het ònze beurt om verbaasd te kijken.

De mannen zijn namelijk gekomen om de jongen te ringen en wij mogen meekijken. Dat is wel een heel bijzonder buitenkansje voor ons als amateurvogelaars! Wij zetten onze fietsen dus tegen een boom en wachten op wat komen gaat. De boswachter gespt de haken onder zijn schoenen en begint de grote spar te beklimmen waar wij nu onder staan. Vanaf de grond is het nest niet te zien door de dichte takken en ook de boswachter is al gauw uit zicht verdwenen. Omhoog kijkend zien we een grote vogel wegzeilen over de boomtoppen: de wespendif heeft het nest verlaten. Even later horen we van boven uit de boom de boswachter roepen dat er twee jongen in het nest zitten. Het normale aantal voor deze soort. Na enig wachten komt er een linnen zak aan een koord de boom uit zakken. Een van de mannen vangt het voorzichtig op en legt het op de grond. Het beweegt van binnenuit. De jongeman in het witte T-shirt-met-de-vogel heeft ondertussen een heel arsenaal van gereedschappen uit z’n tas op de grond klaargelegd, zoals een unster (om te wegen), een meetlint, een tangetje, een doosje met ringen, enzovoort. Dan maakt hij het zakje open, haalt de kuikens er één voor één uit en zet ze op de grond. En daar zitten ze dan in hun hansopjes van hagelwit dons op het donkergroene mos als een reclameplaatje voor een exclusief wolwasmiddel. Ik haal onmiddellijk mijn camera uit de fietstas en we gaan er in een kring omheen zitten. Dit wordt een bijzonder plaatje. Dan wordt er gemeten en gewogen. En er worden aantekeningen gemaakt in een logboek. De kuikens stribbelen wel wat tegen, maar ze

zijn niet agressief zoals andere roofvogels. Tenslotte worden ze geringd en weer in het zakje gedaan. De boswachter – die al die tijd daar boven in de boom is blijven zitten – hijst ze nu weer op om ze terug in het nest te zetten. Als hij weer op de begane grond is aangeland en zijn klimijzers heeft afgegespt, gaan we gezamenlijk naar het naastgelegen weiland. Vandaar zien we al gauw een van de oudervogels terugkeren naar het nest. We nemen nu afscheid en fietsen door het zomeravondzonlicht naar huis, een unieke ervaring rijker.

Het ringen, wegen en meten van de jonge Wespddieven wordt aandachtig gevolgd (Robert Brouwer). *Close attention during measuring and ringing of Honey-buzzard chicks.*

De kuikens, klaar om te worden geringd (Robert Brouwer). *Honey-buzzard chicks ready to be ringed.*

Adres: Prinses Ireneweg 13, 7433 DD Schalkhaar.

Nachttrek bij de Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, of vroeg vertrekken?

Franklin L.L. Tombeur

In 1994 publiceerde ik een kleine bijdrage over een sterke influx van de Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* nabij Sas van Gent op 18 september 1994 en de daarop volgende dagen (Tombeur 1994). Mijn veronderstelling was toen dat na een periode van slecht weer met veel wind uit het zuidwesten en het zuiden, de vogels gebruik maakten van een weersomslag in de nacht van 17 op 18 september om hun (mogelijk onderbroken) trek naar de winterkwartieren voort te zetten. De wind draaide toen naar noordoost, de hemel klaarde op en de zon was zichtbaar. Goede trekcondities dus, ook voor Bruine Kiekendieven.

Of de vogels die ik de ochtend van 18 september op de telpost in de Canisvlietbinnenpolder noteerde al vroeg waren vertrokken, of mogelijks reeds 's nachts waren vertrokken, was toen nog gissen. In het eerste geval waren ze mogelijk afkomstig uit het noordelijke Deltagebied, in het tweede geval uit Flevoland. Omdat er mij niks bekend was over nachttrek bij de Bruine Kiekendief ging ik er van uit dat ze na dagenlang "ergens" wachten in de vroege ochtend opnieuw vertrokken waren. De juiste toedracht is niet meer te achterhalen, maar toevallig kwam mij een publicatie onder de ogen met vergelijkbare omstandigheden. De auteur hanteert een andere interpretatie.

Gatter (1984), één van de grootste Duitse trekspecialisten, verhaalt over een situatie op de Randecker Maar in ZW-Duitsland (48°34'N, 09°31'E) rond half september 1980. Na een tiendaagse periode met regen en felle zuidwesten wind draaide de wind in de namiddag, avond en nacht van 15 op 16 september over het noorden naar het (zuid)oosten. Die gunstige wind bleef aanhouden tot een nieuwe omslag in de ochtend van 17 september. De auteur rapporteert dat er de morgen van de 17 september 7 Bruine Kiekendieven in de omgeving op de uitkijk zaten of rondvlogen. Plus nog eens 3 op een nabijgelegen traject en na 08.00 uur kwamen er nog eens 13 "*in vitalen Kraftflug*" door. Er waren geen Bruine Kiekendieven in de omgeving van de waarnemingspost de avond voordien gezien. Gatter neemt dan ook aan dat de vogels in de periode van gunstig weer – die ongeveer 40 uur duurde – ook 's nachts hebben gevlogen zodat zij pas de ochtend van de 17de september in Randecker Maar zijn gearriveerd. Tijdens deze nachtelijke trek waren zij ofwel door de weersomslag gedwongen hun trek opnieuw te onderbreken ofwel heeft het voorland van de Schwabische Alp, die ter plaatse vrij steil 500 meter boven de bodem oprijst, hen voor die nacht naar de grond gedwongen.

Gatter neemt aan dat de Bruine Kiekendief door een interne (endogene) "locus of control" aan een strikt tijdschema vastzit, met ten bewijze daarvan het feit dat de mediane trekpiek in zeven van de elf jaar monitoring nooit meer dan twee dagen verschilt. Gatter deelt deze waarneming in bij "een geval van nachttrek" en niet als onderdeel van een algemene trekstrategie.

Nachttrek

Ik heb geen uitgebreide onderzoeken gedaan naar mogelijke nachttrek van de Bruine Kiekendief. Ik vond hiervoor in ieder geval geen verwijzingen bij Glutz von Blotzheim *et al.* (1971), Cramp & Simmons (1980), Alerstam (1993) en Brown (1976). Vreemd genoeg komt Gatter (2000) in zijn dertigjarig overzicht van de trek over Randecker Maar niet terug op zijn eerdere publicatie uit 1984.

Ook in deelstudies vond ik niks. Voor Zweden (Fransson & Pettersson 2001), Nederland (Bijlsma 1993, Bijlsma *et al.* 2001), noch Groot-Brittannië (Wernham *et al.* 2002), waar toch een heel wat onderzoek gebeurt aan roofvogels, vond ik verwijzingen naar mogelijke nachttrek. Voor hotspots in het Zweedse Öland (Bengtson & Jonzén 2001) en Falsterbo (Kjellén 1997), Gibraltar (Finlayson 1992) en de centraal Mediterrane sector (Agostini *et al.* 2001, Panuccio *et al.* 2002) wordt met geen woord gerept over nachttrek. Wel komt het beeld naar voren van een roofvogelsoort die flinke afstanden – ook over zee – niet schuwt. Veel Bruine Kiekendieven zijn immers Afrikagangers. Hoewel op sommige plekken gestuwde trek optreedt, lijkt breedfronttrek zo'n beetje de regel. Daarbij wordt gebruik gemaakt van thermiek, maar ook wordt vaak op flinke hoogte actief gevlogen. Daardoor is deze soort minder weersafhankelijk, wat de kans vergroot om over de ganse daglengte trek te beleven. Trekken in groep(jes) wordt nergens gerapporteerd.

Ik vraag mij dan ook af of de hypothese van Gatter wel hout snijdt. Nachttrek als onderdeel van een algemene trekstrategie van Bruine Kiekendieven lijkt mij sowieso niet houdbaar. Of de vogels echt 's nachts hebben gevlogen is mijns inziens niet bewezen.

Vroeg vertrekken?

Zeker zijn de aantallen die Gatter aanhaalt nog vrij beperkt. Grotere aantallen, op één dag wel te verstaan, werden onder meer genoteerd in Falsterbo (tot bijna 200 per dag eind augustus; Kjellén 1993). Voor Nederlandse telposten vond ik 20 augustus 1987 Den Haag met 32 ex., 18 september 1993 Sas van Gent met 31 ex., 24 september 2000 Vlissingen met 93 ex., 5 oktober 2001 Vlissingen met 27 ex. en 6 oktober 1982 Maartensdijk met 37 ex. Voor Nederland is deze opsomming zeker onvolledig. Maar dat soort topdagen roept wel de nodige vragen op...

Mijns inziens dient een andere hypothese te worden getoetst. Hoewel de Bruine Kiekendief niet bekend staat als een soort die in groep trekt, zou – onder tot nu onbekende condities en in een nog te onderzoeken frequentie – najaarstrek gepaard kunnen gaan met collectief overnachten. Daarbij aansluitend kan worden onderzocht uit welke leeftijden en seksen zo'n groep is samengesteld. Wijzigt de samenstelling van zo'n groep zich in de loop van het trekseizoen? Dat is aannemelijk, want in Falsterbo verloopt de trek leeftijds- en seksegebonden. De gemiddelde mediane doortrekdatum ligt daar voor 1986-90 op 26 augustus voor onvolwassen vogels, op 28 augustus voor adulte vrouwen en op 1 september voor adulte mannen (Kjellén 1992). De trek verloopt gemiddeld in de volgorde onvolwassen – vrouwen – mannen (Kjellén 1993). In Nederland passeerden de juvenielen ook als eerste (mediaan 15 september), dan

echter gevolgd door adulte mannen (mediaan 18 september) en vrouwen (mediaan 24 september) (Bijlsma *et al.* 2001). Op verschillende plekken in Italië en op Malta lijken de volwassen mannen echter als eerste te passeren, gevolgd door volwassen vrouwen en juvenielen (Agostini & Logozzo 2000, Agostini *et al.* 2003).

Slaapplaatsen

Dat Bruine Kiekendieven soms collectief slapen is bekend. Zeker tijdens de winter (Castelijns & Simpelaar 1999). Slaapplaatsen tijdens het trekseizoen augustus-oktober zijn minder vaak beschreven. In Oostenrijk noteerden Straka & Reiter (2000) voor begin augustus tot 49 vogels, en rond half september tot 18 vogels. Het grootste deel verliet de slaapplaats een kwartier vóór zonsopgang. Zelf heb ik wel enkele waarnemingen uit augustus-september waarbij een drietal onvolwassen vogels een slaapplaats al vóór zonsopgang verliet. Er werd geslapen in suikerbieten, tarwe, aardappelen en bonen. Waarschijnlijk betroffen het vogels van het zelfde broedsel. Ook de waarneming van Potters (2000), waarbij een volwassen mannetje in gezelschap van 4 onvolwassen vogels langs z'n telpost ten oosten van Roosendaal langstrok op 25 september 1999, kan hierop betrekking hebben. Het is aanlokkelijk om te veronderstellen dat deze vogels collectief hebben overnacht.

Van Henk Castelijns, roofvogelcoördinator voor Zeeland, kreeg ik de beschikking over een aantal gegevens van slaapplaatsen in de Braakman, een groot (nat) natuurgebied in Zeeuws-Vlaanderen: in september 1993 tot 21 ex, september 1994 tot 35 ex, september 1996 tot 22 ex, september 1997 tot 26 ex en september 1998 tot 24 ex. In oktober gaat het meestal maar om enkele tot een handjevol vogels. Helaas zijn er geen gegevens uit augustus. Meer gegevens onder meer uit Saefinghe worden binnenkort gepubliceerd (Henk Castelijns in voorbereiding).

Wanneer deze vogels 's morgens de slaapplaats verlaten is niet bekend, maar het spreekt voor zich dat daar vogels bij zijn die naar hun winterkwartieren op doortocht zijn. Dat ze al vroeg op de dag de trek kunnen aanvangen, is zeker geen uitzondering. Dit sluit aan bij het feit dat ze niet uitsluitend aangewezen zijn op thermiek, maar ook gunstige staartwinden kunnen aanwenden. Op Organbidexka in de Pyreneeën is bijna de helft van de vogels gepasseerd vóór 10 uur (www.organbidexka.org). In ZO-Italië, weliswaar in het voorjaar, kunnen reeds in het eerste kwartier na zonsopgang trekende Bruine Kiekendieven worden gezien (Gustin & Pizzari 1998). Een groot deel passeert zelfs binnen de eerste twee uur na zonsopgang, wat toch opmerkelijk is. In Nederland lijkt dat één tot twee uur later te gebeuren Linnartz (2002).

Tot slot

Mogelijks wordt er dus vaker vanuit een collectieve slaapplaats vertrokken dan tot nu bekend is. Gegroepeerd vliegen is hoogst uitzonderlijk, maar flinke uurtotalen en/of dagtotalen behoren meer tot de mogelijkheden. Misschien wijzen dergelijke uur- en dagrecords op het leegstromen van een lokale/regionale slaapplaats. De uitspraak van Linnartz (2002) is dan ook een beetje cryptisch "*Volgend op een goede trekdag kan ook 's ochtends vroeg al noemenswaardige passage optreden.*"

Juvenile Bruine Kiekendief, Ezumazijl, 12 augustus 1998 (Dave Schmitt); de meeste Bruine Kiekendieven passeren op trek in hun eentje. *Juvenile Marsh Harrier, Ezumazijl, 12 August 1998.*

Dankzegging

Met dank aan Henk Castelijns en Gerard Troost voor het ter beschikking stellen van een aantal gegevens.

Summary

Tombeur F.L.L. 2005. Nocturnal migration of Marsh Harriers *Circus aeruginosus*, or early departure? *De Takkeling* 13: 102-106.

Marsh Harriers can be seen migrating during the greater part of the day, sometimes already around sunrise. It has even been suggested that Marsh Harriers may migrate at night (Gatter 1984), although this autumn observation is circumstantial only. Here, it is suggested that early-morning passage may involve birds having roosted nearby. In the southwestern Netherlands, Marsh Harriers are known to roost communally in autumn, with 21-35 birds being present in September 1993-98 in the Braakman nature reserve in Zeeuws-Vlaanderen (pers. comm. Henk Castelijns). Whereas Marsh Harriers are largely independent of thermals during migration, hence their broad front passage of Europe including the Mediterranean, they may start migration in early morning, using active flight. This may also explain the records of small migrating flocks (originating from the same roost?), an unusual sight in a species that normally migrates singly.

Literatuur

Agostini N., Coleiro C., Corbi F., Di Lieto G., Pinos F. & Panuccio M. 2001. Comparative study of autumn migration of Marsh Harriers (*Circus aeruginosus*) at three sites of the central Mediterranean. *Vogelwarte* 41: 154-158.

- Agostini N., Coleiro C. & Panuccio M. 2003. Autumn migration of Marsh Harriers (*Circus aeruginosus*) across the central Mediterranean in 2002. *The Ring* 25(1-2): 47-52.
- Agostini N. & Logozzo D. 2000. Migration and wintering distribution of the Marsh Harrier (*Circus aeruginosus*) in southern Italy. *Buteo* 11: 19-24.
- Alerstam T. 1993. *Bird Migration*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bengtsson D. & Jonzén N. 2001. Höstflyttning av ängshök *Circus pygargus* och brun kärrhök *C. aeruginosus* på Ölands södra udde. *Ornis Svecica* 11: 1-6.
- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Brown L. 1976. *Birds of Prey: their biology and ecology*. Hamlyn, London.
- Castelijns H. & Simpelaar P. 1999. Bruine Kiekendieven in Zeeuws-Vlaanderen in de winter 1998/99. *De Steltekluut* 29(3): 22-23.
- Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds.) 1980. *Handbook of the Birds of Europe the Middle East and North Africa, Vol. II*. Oxford University Press, Oxford.
- Finlayson C. 1992. *Birds of the Strait of Gibraltar*. Poyser, London.
- Fransson T. & Pettersson J. 2001. *Svensk ringmärkningsatlas. Vol.1*. SOF, Stockholm.
- Gatter W. 1984. Nachtzug der Rohrweihe (*Circus aeruginosus*). *Vogelwarte* 32: 309-311.
- Gatter W. 2000. Vogelzug und Vogelbestände in Mitteleuropa – 30 Jahre Beobachtung des Tagzuges am Randecker Maar. Aula-Verlag, Wiebelsheim.
- Glutz von Blotzheim U.N., Bauer K.M. & Bezzel E. 1971. *Handbuch der Vogel Mitteleuropas Band 4, Falconiformes*. Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
- Gustin M. & T.Pizzari T. 1998. Migratory pattern in the genus *Circus*: sex and age differential migration in Italy. *Ornis Svecica* 8: 23-26.
- Kjellén N. 1992. Differential timing of autumn migration between sex and age groups in raptors at Falsterbo, Sweden. *Ornis Scand.* 23: 420-434.
- Kjellén N. 1993. Ålders- och könsfördelning hos sträckande rovfåglar över Falsterbohalvön i hösten 1992. *Anser* 32: 105-125.
- Kjellén N. 1997. Importance of a bird migration hot spot: proportion of the Swedish population of various raptors observed on autumn migration at Falsterbo 1986-1995 and population changes reflected by the migration figures. *Ornis Svecica* 7: 21-34.
- Linnartz L. 2002. Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*. In: LWVT/SOVON, *Vogeltrek over Nederland 1976-1993*: 96-97. Schuyt & Co, Haarlem.
- Panuccio M., Agostini N. & Massa B. 2002. Crossing the Tyrrhenian Sea: spring migration of Marsh Harriers (*Circus aeruginosus*), sex classes and relation to wind conditions. *Vogelwarte* 41: 271-275.
- Potters H. 2000. Mogelijke waarneming van in familieverband trekkende Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus*. *De Takkeling* 8: 121.
- Straka U. & Reiter S. 2000. Beobachtungen an Schlafplätzen der Rohrweihe (*Circus aeruginosus*) in Ackerbaugebieten des Weinviertels (NÖ). *Egretta* 43: 62-68.
- Tombeur F.L.L. 1994. Sterke najaarstrek van de Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* bij Sas van Gent (Zld) in 1993. *Limosa* 67: 110-111.
- Wernham C.V., Toms M.P., Marchant J.H., Clark J.A., Siriwardena G.M. & S.R.Baillie (eds.). 2002. *Migration atlas: movements of the birds of Britain and Ireland*: 225-226. Poyser, London.
- Yosef R. 2003. Nocturnal arrival at a roost by migrating Levant Sparrowhawks. *J. Raptor Res.* 37: 64-67.

Adres: Brusselsesteenweg 420, 9050 Ledeborg, België (franklin.tombeur@skynet.be)

Observaties van Zeearenden *Haliaeetus albicilla* in de Oostvaardersplassen in 2004

Martijn de Jonge

In oktober 2004 pleisterden er minstens vijf Zeearenden in de Oostvaardersplassen. Het ging om één adulte vogel, één vogel in zijn tweede kalenderjaar (geboren in 2003) en verschillende eerste-kalenderjaars exemplaren (geboren in 2004). De arenden toonden een grote belangstelling voor de hertenkadavers en zouden daar met behulp van een schuilhut mogelijk op korte afstand kunnen worden geobserveerd (en afgelezen, waarmee de herkomst duidelijk zou worden).

Op vrijdag 29 oktober werd een geschikte locatie in de Beemddlanden uitgezocht met vrij uitzicht en dekking van een oude wilg. Jan Griekspoor 'arresteerde' diezelfde middag twee spitsers die uit het gebied waren ontsnapt. Deze dieren werden maandag 1 november uitgelegd in het veld voor de tegelijkertijd geplaatste mobiele schuilhut. Deze bestond uit een vierkant houten bouwsel van 1.4 x 1.2 x 1.2 meter geplaatst op een oud aanhangwagentje; bovenin de toegangsklep bevond zich het kijk- en lensgat.

Motivatie

De Oostvaardersplassen worden elke winter bezocht door 1-5 Zeearenden waarvan de herkomst meestal onbekend is. In Europa zijn binnen het Internationale Kleurring-programma de afgelopen decennia meer dan 5000 Zeearenden geringd. Hierdoor is er een redelijke kans dat er geringde vogels in de Oostvaardersplassen opduiken. Gezien de sterke toename van de Zeearend in Europa is vestiging in Nederland niet uitgesloten. Daarom is het extra belangrijk te weten wat de herkomst is van pleisterende Zeearenden. Dit kunnen immers in de toekomst onze broedvogels worden.

Praktijk

3 november 2004: vanaf 7.00 uur in de hut, bewolkte lucht. Om 7.30 uur landt een juveniele Zeearend bij één van de twee herten en wordt spoedig vergezeld door een geringde tweede kalenderjaars en een adulte soortgenoot; de jonge vogel draagt een rode kleurring. De onvolwassen vogels eten korte tijd van het hert waarna om 8.00 uur een zeer dichte mist zich verspreid en het zicht belemmert. De arenden trekken zich terug in een paar hoge wilgen en verdwijnen iets later uit beeld. Tegen 11.00 uur wordt het zicht iets beter en komen *c.* 20 kraaien eten, vergezeld van 1 bonte kraai. Een vos loopt door het gebied te snuffelen maar eet niet van de kadavers. Gedurende de dag laten edelherten, heckrunderen, koniks, Buizerds en één Zeearend zich van korte afstand horen. Om 15.00 uur is het zicht zeer slecht en wordt gestopt met observeren.

De jonge arend bleek – op basis van de ringcode (rood S 572) – een wijfje te zijn dat als nestjong op 12 mei 2003 in Garbek, Sleswijk Holstein (Duitsland) is geringd.

De vogel werd op 31 oktober 2004 voor het laatst gezien op het eiland Funen in Denemarken, in gezelschap van een eveneens in Duitsland geringde soortgenoot. Door het grootteverschil kan ik makkelijk zien dat de ongeringde adulte vogel een man moet zijn. Hij is namelijk een stuk kleiner dan S 572, ook wel bekend als 'Anna'.

Adult mannetje (links) en juveniel vrouwtje Zeearend op kadaver van edelhart, Oostvaardersplassen, 3 november 2004 (Martijn de Jonge). *Adult male (left) and juvenile female White-tailed Eagle on Red Deer, Oostvaardersplassen, 3 November 2004.*

4 november 2004: de dag start grijs maar levert later een enkele opklaring op. Een groep van ongeveer 25 kraaien eet regelmatig van de twee kadavers, bijgestaan door een vos die uitgebreid trekt en scheurt. Om 11.30 uur belt Teun vanaf de westkant van het gebied, geen arenden daar. Rond 12.00 uur trekt er een 'stampede' van koniks in hoog tempo van west naar oost langs de hut die staat te trillen van het geweld. De vos trek zich weinig van de paarden aan en eet gewoon door, stukken luchtpijp brengt hij buiten beeld in veiligheid. Vanuit een kijkgat is te zien hoe op ongeveer 1 kilometer afstand westwaarts een juveniele Zeearend met half opengeslagen vleugels zit te zonnen op een wilgentak. Als Jan Griekspoor me om 16.00 uur komt halen zit de jonge arend op 100 meter afstand oostwaarts, een kwartier later verdwijnt zij boven 'Tussen de tochten' uit zicht.

6 en 7 november 2004: Vincent Wigbels neemt twee dagen plaats in de hut om z'n geluk te beproeven; er zijn inmiddels twee nieuwe hertenkadavers bijgekomen. De tafel lijkt redelijk gedekt voor de arenden maar alleen de eerste-kalenderjaars-arend

laat zich op 6 november in de vroege ochtend even zien. Hij eet van een vers hert en landt af en toe op de neergelegde zittakken. De rest van de tijd is een vos regelmatig te gast, bijgestaan door de vaste groep zwarte kraaien. Een Buizerd landt in de omgeving om zich in een plasje te baden, de kadavers interesseren hem niet.

20 november 2004: er is een nieuw hert uitgelegd op 15 meter afstand; deze boeit vooral de vaste vos. Het weer is door de noordwestelijke stroming zeer variabel: felle opklaringen worden door minstens zeven heftige hagelbuien afgewisseld. In de morgen is een groep van 50 kraaien ter plaatse, na twee uur blijven slechts enkele vogels over die vooral van de oudere karkassen eten. Door alle neerslag wordt het terrein erg nat en staat de hut met de wielen in het water. Aangezien er geen arenden komen, slepen we het hert 15 meter naar achteren. Hopelijk werkt de grotere afstand tot de hut positief op de vogels.

21 november 2004: na een nacht met lichte vorst breekt een prachtige rustige dag aan. Het lijkt ideaal weer voor arenden maar ze laten zich niet zien. Wel is de vos zeer actief, hij is nu elke angst kwijt. Het dier loopt zelfs over het hert heen, trekt delen eruit en passeert de hut gapend op enkele meters. Ook de kraaien komen regelmatig hun portie opeisen. Vooral als de vos een nieuw stuk heeft opengescheurd duiken de kraaien er massaal op. Soms zijn tien kraaien tegelijkertijd op het hertenkarkas aan het inhakken. Als we om 16.45 uur terugrijden zit er een juveniele Zeearend langs de Beheersweg ter hoogte van de Praambult. Van 6.45 tot 16.30 uur gezeten.

11, 12, 13 en 15 december 2004: in verband met de hoge waterstand is de hut 1.5 km in westelijke richting verplaatst naar een rand die beter bereikbaar is. De hut wordt gecamoufleerd onder een omgevallen wilg geplaatst. Aangezien de Zeearenden veel aan de westzijde rondhangen lijkt dit een gunstige plek, zeker nadat er een groot hert is uitgelegd. Het is deze vier dagen hoofdzakelijk vrij grauw weer veroorzaakt door een westelijk luchtstroming. Op 14 december ziet Hans Breeveld om 9.35 uur een Zeearend mijn kant op vliegen, de vogel blijft uit zicht. Op 15 december komt een arend rond 10.00 uur overvliegen die weinig interesse in het kadaver toont. Op deze dag komt om 12.00 uur de enige raaf langs die 'gokkend' hoog in een wilg blijft zitten.

Wat leverde het op

In totaal heb ik acht dagen gezeten met slechts één dag Zeearenden op bezoek. Gedurende de gehele periode en daarna tot zeker half februari 2005 zaten er 3-4 arenden in de Oostvaardersplassen (internetsites van DBA en Grauwe Gans, mededelingen van vogelaars en beheerders). Opmerkelijk is dat het trio van 3 november 2004 herhaaldelijk bij elkaar in het gebied gezien is. Op 21 oktober 2004 zijn er vijf vogels (1 adult, 1 tweede kalenderjaars en drie eerste kalenderjaars) tegelijkertijd waargenomen bij een dood hert aan het Jan van de Boschpad, een Nederlands record. Mogelijk weken enkele arenden later naar het Vossenmeer uit, waar vanaf november 2004 geregeld onvolwassen Zeearenden werden waargenomen.

Ge(kleur)ringde juveniele vrouw Zeearend (S572) in de Oostvaardersplassen, 3 november 2004 (Martijn de Jonge). *Colour-ringed juvenile female White-tailed Eagle (S 572) in the Oostvaardersplassen, 3 November 2004.*

Het aflezen van in de Oostvaardersplassen pleisterende Zeearenden bleek mogelijk vanuit schuilhutjes geplaatst bij hertenkadavers. Indien er meerdere arenden tegelijkertijd aan de grond aanwezig zijn, kan aan de hand van grootteverschillen het geslacht worden bepaald.

Veel tijd, goede apparatuur en een vers hert zijn een absolute noodzaak, aflezen is het best te combineren met foto- en videowerk. In oktober 2004 werden de vijf aanwezige Zeearenden in het gebied regelmatig op- en nabij hertenkadavers gesignaleerd. In de loop van november nam die belangstelling duidelijk af, mogelijk door de instroom van grote groepen eenden en ganzen. Bij invallende vorst met sneeuw zou de interesse in de kadavers weer kunnen toenemen, aangezien de watervogels zich dan naar de Zeeuws-Zuidhollandse Delta verplaatsen. Behalve Zeearenden lijken vooral vossen en kraaien te profiteren van de kadavers, foeragerende raven zijn een zeldzaamheid, evenals dito Buizerds.

Dit is in tegenstelling tot de herfst en winter op de Veluwezoom waar bij hertenkadavers vooral groepen onvolwassen raven dominant aanwezig zijn, regelmatig vergezeld door Buizerds. Predatie door vos en wild zwijn vindt daar alleen 's nachts plaats.

Dank

Het zeearendenwerk in de Oostvaardersplassen kon alleen worden uitgevoerd dankzij de intensieve samen- en medewerking van/met Hans Breeveld, Jan Griekspoor, Teun Koops en Leo Smits, ondersteund door Liesbeth Bronkhorst.

Juvenile Zeearend op hertenkadaver, omringd door andere liefhebbers, 3 november 2004, Oostvaardersplassen (Martijn de Jonge). *Juvenile White-tailed Eagle and Carrion Crows on deer carcass, 3 November 2004, Oostvaardersplassen.*

Summary

Jonge M. de 2005. Observations on White-tailed Eagles *Haliaeetus albicilla* wintering in the Oostvaardersplassen in 2004. De Takkeling 13: 107-111.

During eight days in winter 2004/05 observations of White-tailed Eagles were made in the Oostvaardersplassen (52°20'N, 5°20'E), using a hide situated near dead Red Deer *Cervus elaphus*. This nature reserve in Flevoland has been used as a wintering site by White-tailed Eagles for several decades already. On 21 October 2004, five eagles were recorded, i.e. an adult, a second calendar-year and three first calendar-years. Up to three eagles visited the carcasses simultaneously, enabling sexing (size comparison), ageing and reading the colour-ring of a second calendar-year female (red, S 572). The latter had been ringed as a chick on 12 May 2003 at Garbek in Schleswig-Holstein, northern Germany, and was – before showing up in the Oostvaardersplassen – last seen on Funen in Denmark on 31 October 2004. The adult eagle was a male, given its much smaller size compared with the colour-ringed female. Deer carcasses were frequently visited in October, but successively less so in the course of the winter when large numbers of ducks and geese arrived in the area, a major food source during mild winters. The carcasses were mostly used by Red Foxes *Vulpes vulpes* and Carrion Crows *Corvus corone*, the latter profiting from scraps and bits torn from the deer by foxes.

Adres: Simonshavenstraat 38, 1107 VB Amsterdam (mrjonge@xs4all.nl)

Stootduik als succesvolle strategie bij jacht op postduiven *Columba livia* door Haviken *Accipiter gentilis*

Rob G. Bijlsma

Tijdens de lange boomtopsessies in juli en augustus, bedoeld om de lokale wespdiëtenbevolking in kaart te brengen, houd ik standaard ook de bewegingen van andere roofvogels, van wespen en van post- en houtduiven in de gaten. Een fascinerende bezigheid, omdat de boomtopper een geheel ander beeld van het bos en zijn bewoners krijgt dan de modale groundbewoner. Veel van wat zich aan oog en gehoor van de grondwaarnemers onttrekt, openbaart zich aan de waarnemer die zich in de top van een douglas of reuzenzilverspar heeft genesteld.

De open-lucht-jacht van Haviken op postduiven is met zo'n boomtopdagje aardig te volgen, zeker als het een nazomerse zaterdag betreft met mooi weer. Hoe die Haviken dat aanpakken, ontvouwt zich op breedbeeld. Met een dagje waarnemen is het mogelijk een indruk te krijgen van de jachtwijze, welke keuzes worden gemaakt (van beide kanten: postduif en Havik) en welke risico's postduiven lopen. De hier gememoreerde dag staat model voor wat ik tijdens tientallen andere boomtopsessies waarnam.

Uitzicht over het bos zoals een boomtopper dat ervaart, Boswachterij Smilde, vak 73/74 kijkend in oostelijke richting, 4 augustus 1997 (Rob Bijlsma). *The forest view while tree topping, Forestry of Smilde, 4 August 1997.*

Plaats en methode

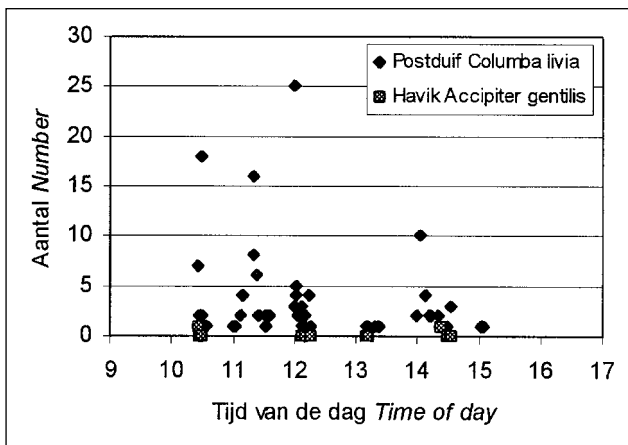
Tijdens langdurige stilzittacties noteer ik van de postduiven sinds jaar en dag groeps-grootte, groepssamenstelling (naar kleur: grijs, bont en wit), vlieghoogte (in vijf categorieën: laag, vrij laag, mid-hoog, hoog en zeer hoog), vliegrichting en tijd (tot op de minuut nauwkeurig). Datzelfde doe ik voor de roofvogels, waarbij ik tevens let op geslacht en leeftijd, gedrag en vliegwijze.

Tijdens de onderhavige sessie in Boschoord (West-Drenthe, nabij Doldersum, 52°54'N, 6°15'O), op zaterdag 20 juli 2002, kon ik in het tijdvak van 9.30 tot 12.30 uur vanaf 25 m hoogte in een reuzenzilverspar *Abies grandis* jagende Haviken volgen die het hadden gemunt op de langs spoedende postduiven *Columba livia*. Van 13.00-15.30 uur vervolgde ik mijn waarnemingen vanuit een 21 m hoge *grandis* 1300 m ten noorden van de eerdere zitpost.

De dag begon met weinig bewolking, die echter na 9.00 uur vanuit het zuidwesten toenam. Het was deels zonnig (van 100 naar 20% in de loop van de dag), bij een zwakke ZW wind (1-2 B) en goed zicht. Ideale waarneemomstandigheden dus.

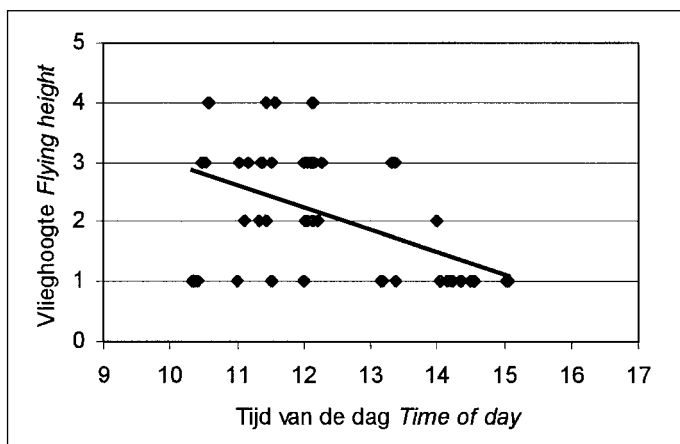
De passage van postduiven

Het duurde iets meer dan anderhalf uur, vanaf postering in de boomtop om 9.00 uur, voordat de eerste postduiven begonnen langs te druppelen (10.34 uur, Figuur 1). In de daaropvolgende uren bleven er postduiven passeren, met de grootste groepen (maximaal 25 ex.) in de eerste twee uren. Ook 's middags kwamen er nog postduiven langs, maar dat betrof overwegend enkelingen of zeer kleine groepen.

Figuur 1. Doorkomst van postduiven (aantal per minuut) en aanvallen van Haviken (0=mislukt, 1=succesvol) boven Boschoord op 20 juli 2002 (observatieperiode 9.00-15.30 uur, behalve van 12.30-13.00 uur toen ik van boomtop wisselde). *Passage of Racing Pigeons (N/min) and attacks of Goshawks (0=failed, 1=successful) at Boschoord on 20 July 2002 (observation period: 9.00-15.30 h, except 12.30-13.00 h when I switched to another tree top 1300 m north of the former).*

De groepsgrootte van de postduiven varieerde van 1-25 exemplaren, en was gemiddeld 3.39 (SD = 4.64, 51 groepen, 173 exemplaren) met een mediaan van 2 exemplaren. In de loop van de dag nam de gemiddelde vlieghoogte van de postduiven sterk af; de laatste zaten allemaal net boven boomtopniveau (Figuur 2). De eerste 16 groepen vlogen doelgericht en snel naar het westen tot westnoordwesten; tot half twaalf week geen enkele groep van deze vliegrichting af. Daarna werd het beeld warriger, waarbij vogels ook naar oost, noordoost en zuidoost vlogen. Ik kreeg bovendien de indruk dat de late passanten een meer aarzelende vlucht hadden, trager vooral.

Figuur 2. Vlieghoogte van 51 passerende groepen postduiven in de loop van 20 juli 2002 boven Boschoord (met lineaire regressie, $R^2=0.267$), waarbij 1=laag, 2=vrij laag, 3=mid-hoog, 4=hoog. *Flying height of 51 flocks of Racing Pigeons at Boschoord in the course of 20 July 2002: 1=low, 2=rather low, 3=mid-high, 4=high.*

De Haviken in actie

Zeven minuten voordat de eerste postduif zich liet zien, cirkelde er al een adult mannetje Havik op forse hoogte boven het bos. In het daaraan voorafgaande uur hadden zich geen Haviken (sowieso geen roofvogels) laten zien. De eerste postduiven (telkensmale een laagvliegende solitair) werden prompt in stootduik geattaquerd, beide malen echter vruchteloos. De Havik deed geen moeite de gemiste postduif alsnog te achterhalen, cirkelde op zijn gemak omhoog en hernam zijn positie. De derde groep, van zeven exemplaren, werd door een adult mannetje en een adult vrouwtje Havik tegelijk bestookt; het vrouwtje miste maar het mannetje pakte vlak boven het bos in een afvallende horizontale scheervlucht – volgend op een steile stootduik – bij de eerste poging een postduif uit de uit elkaar gespatte groep. De volgende 31 groepen postduiven passeerden zonder door Haviken te worden aangevallen. Pas om 12.28 uur volgde een korte jachtopleving van het adulte mannetje, waarbij hij driemaal een solitaire postduif aanviel, echter zonder succes (aanvallen om 12.28, 13.17 en 13.19 uur).

Vervolgens duurde het ruim een uur voordat ik opnieuw havikactiviteiten in relatie tot postduiven zag: tussen 14.36 en 14.55 uur viel een ander volwassen mannetje driemaal passerende postduiven aan, en wel tweemaal een solitair en eenmaal een groepje van drie. Eén van de jachtvluchten op een solitaire duif was succesvol. Nabij het nest vond ik later die dag de resten van een vers geplukte eerstejaars postduif met ringnummer NL2002-2201197, vermoedelijk de duif die om 14.36 uur was gepakt.

Juvenile postduif, geslagen op 20 juli 2002 boven Boschoord door adulte man Havik (Rob Bijlsma). *Juvenile Racing Pigeon, captured by adult male Goshawk at Boschoord on 20 July 2002.*

Al deze jachtvluchten volgden hetzelfde patroon: hoog aanwachten, duiven laten passeren en in steile, aan het eind vaak afvlakkende stootduik – soms kort checkend door de vleugels iets te spreiden en de duimvleugels uit te zetten – er achteraan. De duiven werden zonder problemen ingehaald. Dit leidde tot uiteenspuddende groepen en hoogteverlies. De duif die achter zijn voden werd gezeten, kon vaak eenvoudig ontsnappen door in snelle zwenkingen tussen de boomtoppen door te schieten. Duif en Havik verdwenen daarbij voor korte tijd uit zicht, waarna eerst de duif te voorschijn kwam (als afgevuurd uit het bos), gevolgd op een andere plek door de Havik; die laatste gaf de achtervolging onmiddellijk op. Maar ook achtervolgingen op grotere hoogte waren zelden langer dan 100 meter; de duif vloog de Havik er makkelijk uit zodra de laatste zijn momentum van de stootduik kwijt was.

Waarom waren twee jachten wèl succesvol? In het eerste geval speelde de gezamenlijke jacht van een man en vrouw misschien een rol, voor de betreffende postduif waarschijnlijk een complicerende factor die zijn ontsnapprogramma ontregelde. In het tweede geval kon ik geen enkele aanleiding zien wat er anders was dan bij duiven die ontsnapten: pech, mindere conditie (het was een late passant, om 14.36 uur), even niet goed opgelet?

Tijdens mijn observatieperiode passeerden 173 postduiven in 51 groepen, waarvan er 18 in negen groepen door een Havik werden belaagd. Van deze negen jachtvluchten waren er twee succesvol. Dat betekent dat 155 duiven in 42 groepen ongehinderd passeerden, en dat twee van de 173 postduiven hun leven eindigden in de klauwen van een Havik. Zes aanvallen waren gericht op solitaire postduiven, en één aanval op groepen van 2, 3 en 7 exemplaren elk. De frequentie waarmee de verschillende groepsgroottes werden geattaqueerd, verschilde niet van de frequentie waarin die groepen voorkwamen (Spearman rangcorrelatie: $r_s = 0.612$, $df = 23$, $P_{\text{two-tailed}} = 0.001$).

Opmerkelijk genoeg waren acht van de negen aanvallen gericht op laagvliegende postduiven, de negende op eentje die mid-hoog vloog. Dit week echter niet af van de frequentie van vlieghoogtes van passerende postduiven ($\chi^2 = 8.376$, $df = 3$, $P = 0.038$).

Discussie

Tal van studies in West- en Midden-Europa hebben aangetoond dat postduiven in het broedseizoen een belangrijke prooi zijn van Haviken (zie bijvoorbeeld Opdam *et al.* 1977, Opdam 1978, Bijlsma 1993, 1994 en 1998-2005, Kayser 1993, Rosendaal 1995, Krüger & Stefener 1996, Olech 1997, Bezzel *et al.* 1997, Nielsen 1998, Toyne 1998, Shawyer *et al.* 2000). Niet zo verwonderlijk. Duivenmelkers zijn wijd verspreid over Europa, en hun gezamenlijke postduivenbestand belooft vele miljoenen exemplaren. Deze worden in het voorjaar getraind en deels ingezet tijdens wedvluchten. Met een gewicht van 280-350 gram is dat een ideale prooi voor mannetjes Haviken, die immers zelf maar 650-700 gram wegen en in de vroege zomer hun vrouw en familie van voedsel moeten voorzien. Dan komt de postduivenbonanza goed van pas (Rutz *et al.* in druk).

Wedvluchten met postduiven vinden in het weekeinde plaats. Afhankelijk van seizoen en type vlucht kunnen de geloste duiven nog dezelfde dag thuiskomen, dan wel pas de volgende dag. De eerste wedstrijden voltrekken zich over gemiddeld kortere afstanden dan die later in het seizoen; in juli en augustus liggen de losplaatsen zuidelijk tot in Spanje (zulke duiven arriveren gewoonlijk pas 's zondags op het honk). Afhankelijk van de losplaats kan de passage over Noord-Nederland op bijna elk moment van de dag plaatsvinden. Echter, binnen één dag vindt de passage gewoonlijk sterk gegroepeerd plaats. Normaliter zijn de meeste groepen binnen een uur gepasseerd, en druppelen daarna alleen nog wat trageriken langs. Ook op de daaropvolgende dagen zie je nog wat verlate/verdwaalde enkelingen en groepjes passeren, maar zoals gezegd, de zaterdagen zijn verreweg het best om interacties tussen Haviken en postduiven waar te nemen.

Haviken staan te boek als wendbare overrompelaars, die met hun korte vleugels en lange staart perfect zijn uitgerust om een sprint te trekken en zich vanuit dekking op een prooi te storten (Opdam 1978, Kenward 1982, Ziesemer 1983). Maar Haviken kunnen veel meer. Een veelgebruikte tactiek, zoals hierboven beschreven

en typerend voor de zomer, is aanwachten: op grote hoogte cirkelen en op de wind hangen, om lager passerende prooivogels met een stootduik in te halen en te slaan (zie ook Pielowski 1961, Erzepky 1978, Opdam 1978, Grünhagen 1994). Hierdoor zijn Haviken in staat prooien te vangen die anders te snel voor ze zouden zijn. In open terrein schudt een postduif een achtervolgende Havik makkelijk af als die laatste geen stootduik gebruikt maar actieve vlucht. De stootduik is een succesvolle jachtmethode: 2 van de 9 jachten leverden op 20 juli een vangst op (22%). Dat wijkt niet af van wat ik in Drenthe in 1991-2004 tijdens alle boomtopsessies tezamen noteerde: 9 van 41 jachten succesvol (22%). Het is bovendien beduidend hoger dan de 6% die Kenward (1982) vaststelde bij gezenderde Haviken (6 van 79 aanvallen succesvol), maar ruim de helft van de door hem geregistreerde jachtvluchten vond in bos plaats (waar de kans op ontsnapping groter is). Bij een andere studie, onder gebruikmaking van een getraind mannetje Havik, bleek dat de aanvallen voornamelijk gericht waren op solitaire (hout)duiven of groepjes kleiner dan 10 exemplaren (Kenward 1978). Dat doen de jagers op postduiven precies zo.

Tegen de tijd dat postduiven tijdens wedvluchten Nederland hebben bereikt, vliegen ze overwegend in kleine groepen, Boswachterij Smilde, 24 juli 2004 (Rob Bijlsma). *Small flocks are typical of Racing Pigeons heading for their loft by the time they have reached The Netherlands, Forestry of Smilde, 24 July 2004.*

(Hout)duiven in slechte conditie werden verhoudingsgewijs vaker gepakt dan duiven in goede conditie; die laatste vlogen een Havik er makkelijk uit, iets wat vooral goed zichtbaar was indien de aanval vroegtijdig werd ontdekt en de duiven een langere ontsnappingstijd hadden (Kenward 1978). Bij stootduiken van Haviken op postduiven is het verrassingselement vermoedelijk minder groot, maar ligt de aanvalssnelheid van Haviken veel hoger dan wanneer vanuit dekking wordt geattaqueerd. Kennelijk is die snelheid op zich al voldoende om een grotere vangkans te garanderen, al is uiteraard niet uit te sluiten dat de postduiven – na een lange wedvlucht – meer dan gemiddeld

vermoeid zijn en minder alert reageren. Ten slotte mag niet onvermeld blijven dat het merendeel van de vangsten uit juveniele postduiven bestaat, een verschijnsel dat overal in Nederland is vastgesteld: 58.9% in Noord-Nederland in 1982-92 (241 ringen; Bijlsma 1993), 54% in Twente in 1986-93 (N=570; Rosendaal 1995), 56% in Noord-Holland in 1995-2001 (N=436; Vlugt 2002) en 59.1% in geheel Nederland in 1998-2004 (N=604; Bijlsma 1999-2005). Bovendien bleek bij een studie in Noord-Holland dat een groot deel (81%) van de als prooi gevonden postduiven hun honk voorbij waren gevlogen en vermoedelijk rondzwierven (Vlugt 2002). Dat juist deze vogels door Haviken worden gepakt, pleit sterk voor selectie van gedesorienteerde, vermoeide en/of onervaren duiven.

Hoe groot is nu het risico dat postduiven lopen bij het passeren van havikterritoria? Op 20 juli 2002 passeerden 176 postduiven in 51 groepen, waarvan 18 duiven in 9 groepen werden aangevallen; twee hiervan waren het haasje (1.1% van alle passanten). Uitgaande van de gehele dataset van Drenthe in 1991-2004, zag ik 4766 postduiven in 580 groepen passeren. Hiervan werden 41 groepen met in totaal 217 exemplaren aangevallen, daarvan negen maal succesvol (0.2% van alle passanten). Ik heb geen flauw idee hoeveel Haviken de postduiven moeten passeren op hun weg naar het honk, maar in Engeland lijken er aanwijzingen te bestaan dat er routes worden gekozen die buiten de kerngebieden van de verspreiding van hun hoofdpredator, de Slechtvalk, liggen (Shawyer *et al.* 2000). Voor Nederland is dat niet bekend. Zowel in Drenthe als op de Veluwe zie ik de postduiven tijdens de wedvluchten veelvuldig over bossen vliegen. Alleen de uitwenvluchten spelen zich grotendeels buiten het bos af (al dan niet opzettelijk), waardoor ze mogelijk een geringer risico lopen.

Summary

Bijlsma R.G. 2005. Speed diving is a successful hunting strategy of Goshawks *Accipiter gentilis* aiming for Racing Pigeons *Columba livia*. De Takkeling 13: 112-120.

During prolonged tree topping sessions, when systematic observations of raptors, pigeons and social wasps are made from high vantage points in woodland, I watched the hunting behaviour of Goshawks in relation to passing Racing Pigeons. Pigeon racing starts in April, first for short distances only but gradually increasing in length and duration in the course of the season. Racing is typically performed in weekends, when also interactions between Goshawks and Racing Pigeons are most easily observed, as on 20 July 2002 in the forest of Boschoord (surrounded by heaths and farmland, western Drenthe, near Doldersum, 52°54'N, 6°15'O). Observations were made from two *Abies grandis* some 1300 m apart, with a grand view of the forest and its surroundings, covering the time intervals of 9.00-12.30 h and 13.00-15.30 h.

The first Racing Pigeons passed at 10.34 h, the majority between 11.00 and 12.30 h; some stragglers were still passing by at 15.00 h (Fig. 1). The major passage was fast and directed towards WSW-W; by 11.30 h flocks started to fly in various directions,

apparently in a more hesitant flight. Flock size ranged from 1 to 25, and averaged 3.39 (SD=4.64) with a median of 2 (51 flocks, 173 individuals). Flying height decreased in the course of the day (Fig. 2).

The first Goshawk was observed circling the forest seven minutes before the first Racing Pigeons were recorded. The first three flocks of 1, 1 and 7 pigeons respectively were attacked, the latter successfully by an adult male and an adult female communally (female missed, male took pigeon). The next 31 groups were not attacked. A short revival of hunting took place between 12.28 and 13.19 h, when three attacks by an adult male using speed diving at solitary pigeons failed. Another hunting bout occurred between 14.36 and 14.55 h: three stoops by another adult male aimed at flocks of 1, 1 and 3 pigeons resulted in the capture of a solitary pigeon (presumably the one found plucked later that day near the nest with fledglings, a juvenile according to its ring).

All hunting flights followed the same pattern: the Goshawks climbed upwind and used waiting-on to overlook the environment. Racing Pigeons were attacked from high above, in a steep dive, when having passed underneath the Goshawk. Stoops sometimes changed into a shallow flight when reaching the forest canopy, using the momentum of the stoop to keep up speed. Sustained pursuits by active flight were not recorded: once missed, the hawk quickly returned to its former altitude to wait for another pigeon flock. Except a solitary pigeon at mid-high altitude, all attacks were aimed at low-flying flocks of 1 (5x), 2 (1x), 3 (1x) and 7 (1x) individuals. Flock size nor flying height of pigeons being attacked differed significantly from their overall frequency of occurrence within the 51 pigeon flocks passing that day. Hunting success was high: 2 out of 9 attacks met with success (22%). However, out of 173 pigeons in 51 flocks passing on 20 July 2002, only 2 pigeons were eventually taken (1.1%). In a bigger sample, recorded in 1991-2004 in western Drenthe using the same observation method of tree topping, 4766 pigeons in 580 flocks were counted, of which 217 individuals in 41 flocks faced an attack by stooping Goshawks; these hunting flights resulted in the capture of 9 pigeons (0.2% of all pigeons passing by, with a hunting success of 22%).

The high success rate of stooping as a hunting mode by Goshawks is probably facilitated by its speed. Moreover, pigeons passing the northern Netherlands have already flown a long distance that day (being released in the southern Netherlands, Belgium, France or Spain). Interestingly also, whereas the first batch of pigeon flocks always passed in a fast directed flight, flocks passing later on were heading in various directions in a slower flight (indicating straying/lost birds, searching for the loft). Finally, among pigeon rings recovered from Goshawk nests, juveniles predominate in summer diets: 59% in the northern Netherlands in 1982-92 (N=241; Bijlsma 1993), 54% in Twente in 1986-93 (N=570; Rosendaal 1995), 56% in Noord-Holland in 1995-2001 (N=436; Vlugt 2002) and 59% in The Netherlands in 1998-2004 (N=604; Bijlsma 1998-2005). These data suggest selective predation by Goshawks.

Literatuur

- Bezzel E., Rust R. & Kechele W. 1997. Nahrungswahl südbayerischer Habichte *Accipiter gentilis* während der Brutzeit. *Orn. Anz.* 36: 19-30.
- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 1994. Voedselkeus van Havik *Accipiter gentilis*, Sperwer *A. nisus* en Buizerd *Buteo buteo* in de Flevopolders. *De Takkeling* 2(3): 22-35.
- Bijlsma R.G. 1999-2005. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 1998-2004. *De Takkeling* 7: 6-51, 8: 6-51, 9: 12-52, 10: 7-48, 11: 6-54, 12: 7-55, 13: 9-56.
- Erzpeky R. 1978. Zur Art des Nahrungserwerb beim Habicht (*Accipiter gentilis*). *Orn. Mitt.* 26: 229-231.
- Grünhagen H. 1997. Ausdauernde Jagd eines Habichtterzels (*Accipiter gentilis*) auf eine Reisetaupe (*Columba livia f. domestica*). *Charadrius* 33: 196-201.
- Kayser Y. 1993. Le régime alimentaire de l'Autour des palombes, *Accipiter gentilis* (L.), en Alsace. *Ciconia* 17: 143-166.
- Kenward R.E. 1978. Hawks and doves: factors affecting success and selection in goshawk attacks on woodpigeons. *J. Anim. Ecol.* 47: 449-460.
- Kenward R.E. 1982. Goshawk hunting behaviour, and range size as a function of food and habitat availability. *J. Anim. Ecol.* 51: 69-80.
- Krüger O. & Stefener U. 1996. Nahrungsökologie und Populationsdynamik des Habichts *Accipiter gentilis* im östlichen Westfalen. *Vogelwelt* 117: 1-8.
- Nielsen J.T. 1998. Duehøgens *Accipiter gentilis* prædation på brevduer i Vendsyssel. *Dansk Orn. Foren. Tidsskr.* 92: 327-332.
- Olech B. 1997. Diet of the Goshawk *Accipiter gentilis* in Kampinowski National Park (Central Poland) in 1982-1993. *Acta Orn.* 32: 191-200.
- Opdam P. 1978. De Havik. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.
- Opdam P., Thissen J., Verschuren P. & Müskens G. 1977. Feeding ecology of a population of Goshawk *Accipiter gentilis*. *J. Ornithol.* 118: 35-51.
- Pielowski Z. 1961. Über die Unifikationseinfluss der selektiven Nahrungswahl des Habichts (*Accipiter gentilis* L.) auf Haustauben. *Ekologia Polska, Seria A* 9: 183-194.
- Rosendaal C.W.C. 1995. Haviken in Zuid-Twente: invloed van havikenpredatie op postduivenbestanden. *Vogeljaar* 43: 7-12.
- Rutz C., Bijlsma R.G., Marquiss M. & Kenward R.E. in druk. Population limitation in the Northern Goshawk *Accipiter gentilis* in Europe: a review and some case studies. *Studies in Avian Biology*.
- Shawyer C., Clarke R. & Dixon N. 2000. A study into the raptor predation of domestic pigeons. Department of Environment, Transport and the Regions, London.
- Toyne E.P. 1998. Breeding season diet of the Goshawk *Accipiter gentilis* in Wales. *Ibis* 140: 569-579.
- Vlugt D. 2002. De postduif *Columba livia* als prooi van de Havik *Accipiter gentilis* in de duinen van Noord-Holland. *De Takkeling* 10: 133-149.
- Ziesemer F. 1983. Untersuchungen zum Einfluß des Habichts (*Accipiter gentilis*) auf Populationen seiner Beutetiere. *Beiträge zur Wildbiologie*, Heft 2.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse, rob.bijlsma@planet.nl

Woningnood onder roofvogels?

Hanneke Sevink

In de omgeving van Baarn deed zich in 2003 een bijzondere situatie voor. In één broedseizoen deelden drie verschillende roofvogels een en hetzelfde nest. Het uiteindelijk broedresultaat was echter bedroevend: geen enkel jong vloog uit.

Voorgeschiedenis

Sinds jaar en dag broedde in de bossen van Boswachterij de Lage Vuursche in de omgeving van Groot Kievitsdal met veel succes een paartje Havik. Tot in de winter van 2002 het favoriete douglasperceel van deze Havik flink werd gedund. Zonder te beweren dat er sprake is van een oorzakelijk verband, constateerden we dat de Havik in het eropvolgende broedseizoen niet tot broeden overging. De Havik was wel aanwezig, maar deed geen poging te nestelen. In 2003 bleek dezelfde havikvrouw (vastgesteld aan de hand van vergelijking van ruipennen) te zijn opgeschoven naar het naburig terrein De Monnikenberg op 1100 meter afstand. Zij broedde daar succesvol in een voor ons helaas onbereikbaar nest. In het achtergelaten broedperceel bevond zich nog één oud haviksnest in een lariks. Dit bleek opeens in datzelfde broedseizoen erg in trek bij meerdere soorten roofvogels.

Een druk bezet nest

Nadat we in maart van 2003 een nieuw havikbroedgeval opmerkten op de Monnikenberg, bleven we vol spanning zoeken in de omgeving van Groot Kievitsdal in de hoop ook daar Haviken aan te treffen. In eerste instantie was kalk op de grond de enige aanwijzing voor de aanwezigheid van een roofvogel. Als er al Haviken waren, lieten ze zich niet horen. Op 9 maart floot Paul van der Poel fietsend naar zijn werk het geluid van een appelvink na waarop een Havik reageerde met gekekker. Op 22 maart werd er volop gebaltst (door Haviken) en lagen er nieuwe takken op het oude nest in de lariks. Het broedgebied was weer bezet! Op 11 april klommen we naar het nest om de inhoud te inspecteren. Er vloog geen Havik af en er was op dat moment ook geen enkele roofvogel in de buurt. En omdat het in de regel toch wel zo is dat tijdens het klimmen naar een bewoond nest de oudervogels reageren, verwachtten we een leeg nest aan te treffen. Wat schetste onze verbazing toen er een koud buizerdei (herkenbaar aan de bruine vlekjes) in de nestkom lag. Achteraf hoorden we van Paul van der Poel dat hij op 10 april twee Buizerds in de buurt van het nest had gezien. We gingen er vanuit dat Buizerds de huidige bewoners van het lariksnest waren en voor ons betekende het: doorzoeken naar het haviksnest. Dit vonden we helaas niet. Op 29 april besloten we opnieuw te klimmen om de legselgrootte van het nu waarschijnlijk voltallige buizerdlegsel vast te stellen en de eieren te meten. Wat bleek, kort na de start van de klim vloog er een (tweejarige vrouw-) Havik van het nest af. In de nestkom nog steeds hetzelfde buizerdei, warm en wel (dus bebroed). Dit leek ons uniek: een Havik die een buizerdei bebroedde en die misschien een buizerdpul zou gaan opvoeden. Het

leek ons prachtig om dit te volgen, maar helaas: zover is het nooit gekomen. De hele maand mei keken we uit naar de eerste kalkspetters onder het nest, echter die bleven uit. Op 11 juni hingen er nog wel een paar donsjes aan de nestrand, maar nog steeds geen kalk. We gaven de hoop op, het broedsel leek mislukt.

De derde gebruiker

Op 10 juli brachten we een laatste bezoek aan het nest. Op weg er naartoe vonden we twee kenmerkende borstveertjes: half wit – half donkerbruin met een donkere schacht: Wespendif. Er stak een staart over de nestrand en na een paar minuten stond er een vogel op die ons nieuwsgierig aankeek. Het nest was opnieuw bewoond en wel door een Wespendif. Op 12 juli klommen we voor de derde keer dat seizoen om een legselgrootte vast te stellen. In de nestkom lag één prachtig wespendifeenei. De twee erop volgende weken werd het nest gevolgd door Christiaan Sjobbema, die vaststelde dat de Wespendif tenminste tot en met op 27 juli 18.00 uur op het nest zat. Dit was het moment waarop hij na een observatie naar huis vertrok. Op 28 juli klommen we in de hoop een Wespendifje te kunnen aanschouwen. Echter, het nest was leeg op een hele rits raten na. Er was dus gezien de hoeveelheid wespendifraten, die normaliter alleen worden aangevoerd in de jongenfase, wel een jong geweest. Hoogst waarschijnlijk is het gepredeerd, mogelijk door een Havik. Een Havik die de weg naar het nest te goed kende misschien?

Het betreffende haviksnest, in trek bij Havik, Buizerd en Wespendif in één en hetzelfde broedseizoen, Groot Kievitsdal, voorjaar 2003 (Hanneke Sevink). *The Goshawk nest, favoured by three raptor species during a single breeding season.*

Summary

Sevink H. 2005. Shortage of nests among raptors? De Takkeling 13: 121-123.

A long-used nesting site of Goshawks *Accipiter gentilis* in the Forestry of Lage Vuursche (52°10'N, 5°13'E) was thinned in winter 2001/2002. Although still present in 2002, the pair did not breed that year. In 2003, the same female (identified by comparing moulted feathers collected over the years) was found on a new nest 1100 m away from the old site. The vacated nest was apparently taken over by a new Goshawk pair, as noticed by display calls and fresh twigs on the rim in March 2003. However, a nest check on 11 April showed a single Buzzard *Buteo buteo* egg in the nest, but no Buzzards were seen or heard (2 were recorded on 10 April, though). During a nest check on 29 April, a 2nd-year female Goshawk was flushed from the nest, incubating the single Buzzard egg. A check on 11 June showed the nest to have been deserted. A last check on 10 July, however, revealed that a Honey-buzzard had taken over, incubating a single egg (of Honey-buzzard, not Buzzard!) till at least 27 July. The nest was found to be empty on 28 July; the large pile of empty wasp combs showed that the egg must have hatched, but the chick was apparently depredated.

This sequence of events showed that within a single breeding season, the old Goshawk nest had been used by respectively a newly settled Goshawk female (not laying), a Buzzard (laying 1 egg) and a Honey-buzzard (ditto). None of these breeding attempts was successful.

Wespendief heeft één ei gelegd in haviksnest, Kievitsdal, 12 juli 2003 (Harry de Rooij).
Completed clutch of 1 egg of Honey-buzzard, in nest of Goshawk, 12 July 2003.

Adres: Einder 31, 3742 ZG Baarn, hannekesevink@freeler.nl

Roofvogels van het Tibetaans Plateau in 1988-2001

Chris van Orden & Natalia V. Paklina

Wat bezielt mensen om vrijwel al hun vrije tijd en energie in Centraal-Azië te besteden, waarvan het grootste deel – al met al drie jaar – op het Tibetaans Plateau? We zijn allebei opgegroeid in gebieden waar de natuur en het land gezien werden als een gemeenschap waarvan de mens een onderdeel is. Respect voor deze natuur was vanzelfsprekend. De een ervoer dit in Udmertië, dicht bij de Oeral in Rusland, de ander in Sulawesi, het vroegere Celebes. Ofschoon later natuurbescherming het belangrijkste deel van onze professie werd, respectievelijk in Rusland en in Nederland, was er voor onze jeugdervaring geen plaats. Lang hebben we niet goed onder woorden kunnen brengen wat de essentie van die jeugdervaring was. Bij Przewalski en Koslov, hoogst inspirerende personen waar het Centraal-Azië en Tibet betreft, kunnen we iets lezen met betrekking tot deze gevoelens. Koslov was 19 jaar toen hij deelnam aan de vierde expeditie naar Tibet onder leiding van Przewalski (1883-1885). Hij kwam terug als een ander mens. "Voor mij is er geen beter leven dan gedurende reizen. Je weet dat je niet afhankelijk bent van iets, je bent baas van jezelf. Je weet van niets, je gaat op in je interesse. Het gaat niet om glorie, het gaat om liefde tot het expeditieleven, met heel je ziel. Moraal is zeker zo belangrijk als fysiek. Het is noodzakelijk om je op reis beter te voelen dan thuis." Later, na de dood van Przewalski, werd hij leider van Russische expedities. Hij koos zijn "deelnemers met meer zorg uit dan een man doorgaans zijn vrouw kiest". Weemoed komt met de jaren, zegt men. Het werd bij Koslov zo sterk dat hij meermaals de wens uitsprak om in Tibet te sterven. De weemoed kwam bij ons al op 15/16-jarige leeftijd toen westers georiënteerde schoolopleidingen een ander denkpatroon van ons vroegen. Het leverde al snel een preoccupatie met een niet-op-je-plaats-zijn gevoel. Wil ik hier echt bijhoren? Om een lang verhaal kort te maken, elders zijn we op deze materie veel dieper in gegaan, het gaat om het volgende. Als je onthecht waarneemt, los van de tredmolen van oorzaak en gevolg, kijk je anders. Niet jij manifesteert je aan de wereld, maar de wereld manifesteert zich aan jou. Wat je dan voelt, is verbondenheid met wat je waarneemt. Ineens ervaar je andere essenties. Zo denkend, zo voelend, levert het een beeld van mensen op die verknocht zijn aan het landschap. En toch zijn ze onthecht, klaar voor de oneindigheid. Ze zijn kijkers, zintuiglijk begaafde waarnemers van de werkelijkheid. In dat kijken zit een element van zelfopheffing, althans een verlangen om één te worden met de natuur of de dingen die dierbaar zijn. Een wens om ongescheiden te zijn. Deze mensen dragen beschaving uit en geloven er niet meer in. Het landschap is van een dusdanige grootsheid dat het alle menselijke interpretaties doorbreekt omdat het hier het sacrale zelf is. Academische frases of schemata zijn voor dit doel niet toereikend. Het sacrale slaat het niveau van godsdienst over en verwijst rechtstreeks naar het existentiële, het meest individuele. Het is het natuurwonder waarvoor men door de knieën gaat: een openbaring, zonder verklarende woorden of begrippen. Je komt dan in een dimensie voorbij de woorden, een dimensie van de stilte, het onuitsprekelijke. Je wordt een vreemdeling van de

wereld. Echte communicatie heeft met woorden niets van doen. Precies dit hebben Koslov en Przewalski ervaren, meer dan welke expeditieleiders ook. En precies dit was de inhoud van onze jeugdervaringen en, dat wisten we intuïtief, dat mocht voor geen prijs ondersneeuwen!

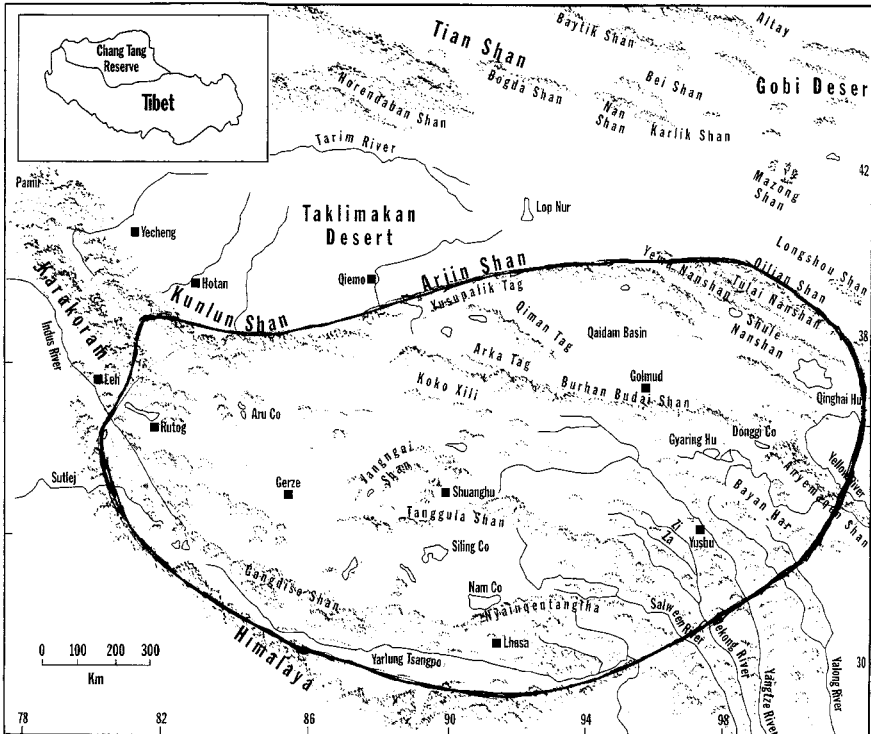
Werkwijze

Haast automatisch zijn we daarom vanaf 1975 naar Centraal-Azië gegaan, eerst naar Ladakh, daarna jaarlijks naar landen als Afghanistan, Kirgizië, Kazachstan, Mongolië en de berggebieden van China. In de periode 1988-2001 zijn we jaarlijks op het Tibetaans Plateau geweest, zowel in Tibet als Ladakh. Soms voor kortere periodes, 4-7 weken, meestal 3-4 maanden en in 1995 voor 7 maanden. Slechts met uitzondering van één zomer waren we alleen in herfst, winter en voorjaar in het gebied. De eerste bioloog of ornitholoog moeten we op het Plateau nog ontmoeten, ofschoon we de Amerikaanse zoöloog George Schaller, die ook langdurig faunistisch onderzoek in overlappende periodes op het Plateau deed, tegen het lijf hadden kunnen lopen. De reden ligt natuurlijk voor de hand. Het gebied is moeilijk te bereizen. Zelfs met de meest geavanceerde vier wiel-aangedreven auto's kom je in de Chang Tang, het centrum van het Plateau, niet ver. Gebruik van paarden of yaks, als rijdier of lastdier blijft de aangewezen methode. Hulp van mensen die het gebied goed kennen is bovendien essentieel, ook al omdat onze tochten allerminst goed geoutilleerde expedities waren. In tegenstelling tot de onderzoeken in het verleden, die de lokale bevolking zoveel mogelijk probeerden te mijden, was voor ons contact met de bevolking juist een hoofddoel, met daarnaast gedragstudie en inventarisatie van grazers en – waar mogelijk – inventarisatie van de avifauna. Hulp van jonge monniken die door hun familie naar het klooster waren gezonden om voor het heil van de familie zorg te dragen, vaak jongens uit nomadenfamilies, was op onze tochten onmisbaar. Het woord religie kwam nauwelijks over hun lippen. Ze waren radicale holisten: de mens is natuur en niet boven die natuur verheven, de natuur is vol met geestelijke waarden. Zij zorgden ook voor pakpaarden en yaks. Zelfs de communicatie met Goloks, de ongetemden, verliep dankzij hen zonder problemen. Nog steeds kun je op het Plateau de illusie hebben, soms ben je er zelfs zeker van, dat op bepaalde plaatsen geen westerling voordien ooit voet zette, zo immens is het Plateau. Je kunt zomaar op restanten van vergeten civilisaties stuiten.

Doel van deze tochten was dus om de authentieke cultuur van het gebied, die niet of nauwelijks door globaliserende effecten is aangeraakt, te ervaren en te ondergaan, en het bestuderen van de (avi)fauna. In de loop van de jaren groeide de verzameling avifaunistische gegevens dusdanig dat zelfs recentelijk gepubliceerd materiaal, in handboeken of in artikelen, al snel kon worden aangevuld. Dit overzicht is daar een onderdeel van. Vooral de Chinese gegevens van Xizang, de Chinese benaming voor het gebied, zijn aan de magere kant, ofschoon er in het oostelijke deel van China nu flink wordt gevogeld.

Het Tibetaans Plateau

Ruwweg is het Plateau 2.5 miljoen vierkante km groot. Pas bij vergelijking wordt zo'n maat duidelijker. Zo is het Plateau viermaal zo groot als Frankrijk en zesmaal zo groot als Duitsland. De helft ligt boven de 4500 m en 85% ligt boven de 3000 m. De zuidgrens ter lengte van 2250 km wordt door de Himalaya gevormd. De westzijde wordt begrensd door de Nanga Parbat aan de Indus en door de Nangjagbarwa aan de Yarlung Tsangpo aan de oostzijde. De noordzijde wordt gevormd door de Kunlun en de Arjin range en de Qilian shan. Aan de westzijde komen Himalaya, Karakorum, Kunlun en de uitlopers van de Pamir bij elkaar. Alleen oostelijk, waar het Plateau overgaat in de provincies Gansu en Sichuan, komen diepe valleien voor (Figuur 1).

Figuur 1. Overzicht van het onderzochte deel van het Tibetaans Plateau (omcirkeld), met enkele plaatsaanduidingen; de inzet geeft de locatie van het Chang Tang Reservaat aan. *View of the studied part of Tibetan Plateau (encircled), with names mentioned in the text. Inset shows the Chang Tang Reserve.*

Het Plateau kent maar liefst 810 meren waarvan ruim 600 op de Chang Tang. Vele hebben niet eens een naam. Sommige zijn kolossaal, waaronder het Kokonormeer aan de noordgrens, gelegen op 3200 m hoogte, dat een omvang heeft van 4400 km². Het ontstaan van deze meren gaat terug tot de laatste ijstijd, de Würm-ijstijd die in China de Tali-ijstijd heet. De meren waren na het smelten van de sneeuw- en ijsmassa's natuurlijk veel groter dan nu. Sven Hedin kon in 1903 oeverlijnen vaststellen die 100 m boven de huidige oeverlijnen lagen, en Schaller kwam in 1995 in het centrale deel van de Chang Tang tot oeverlijnen die tot 215 m hoger lagen dan de huidige. Door de geringe neerslag nadien zijn veel meren zout geworden, maar niettemin zijn er nog tenminste 35 meren zoet. Het verziltingsproces wordt in de hand gewerkt doordat de meren geen overloop hebben. De lage oevers van de zoete meren zijn in de trek tijden verzamelplaatsen voor waterwild. Maar ook in de winter bieden ze veel eenden en ganzen een overwinteringsbiotoop.

Minder dan 1% van het Plateau is gecultiveerd. In het Qadam-bassin is dit door gedwongen volksverhuizing wat uitgebreider. Alleen rond de Yarlung Tsangpo reikt de cultivatie tot een hoogte van 4400 m. Overal elders komt cultuurgrond niet hoger dan 3300 m. Permafrost is vooral in het noordelijk deel van de Chang Tang aan te treffen en gaat volgens Tong tot een diepte van 155 m. 's Zomers ontdooit slechts een bovenlaag van 50-60 cm. Ruim 30% van de Chang Tang bestaat uit alpine – en woestijnsteppe met hoofdzakelijk een begroeiing van Stipasoorten en *Carex moorcroftii*.

Klimaat

Een gebied op zo'n grote hoogte heeft natuurlijk een stevig landklimaat. Toch zijn de temperaturen alleen boven de 4500 m extreem. Minus 40°C is dan niet ongewoon, maar in Shigatse en Lhasa zijn de temperaturen meer gematigd. Niettemin, op enkele van onze tochten over de Chang Tang in januari en februari leek het soms meer op een overlevingstocht dan op een excursie ten behoeve van onderzoek. Het meest extreem was een periode van 16 dagen in januari 1995 op de Chang Tang, toen de temperatuur niet boven -32°C kwam. Maar ook kortere perioden, periodiek afgewisseld met een sneeuwstorm en temperaturen van -25 tot -35°C, waren soms meer oefeningen in afzien dan iets anders. Over het geheel genomen zijn echter de harde winden het ergst. Deze gaan vaak gepaard met grote stofwolken.

Voor Ladakh is 's winters heel koud omdat de nederzettingen en meren zo hoog zijn gelegen. Temperaturen tussen -50 en -60°C zijn daar in januari en februari niet zeldzaam. Zulke temperaturen zijn op het Tibetaanse deel op zo'n hoogte ook normaal, maar daar liggen de plaatsjes en meren doorgaans niet veel hoger dan 3500 m. De temperaturen komen op die hoogte zelden lager dan -30°C en de gemiddelde temperaturen zijn gematigd. Zelfs een plaatsje als Gerze, op 4415 m hoogte, heeft een gemiddelde januaritemperatuur van -11°C. Daardoor bevroren lang niet alle meren, al komt drijfijis vaak voor. Ook de rivieren zijn zelden totaal bevroren. In feite is alleen de bovenloop van de Indus jaarlijks dichtgevroren. Daardoor zijn er in Tibet voor waterwild veel meer mogelijkheden om te overwinteren dan in Ladakh.

De bevolking in relatie tot het Plateau

Het Plateau is dun bevolkt en deze bevolking is natuurvriendelijk. Jagers zijn er nauwelijks en diverse meren en vogels hebben een heilige status. Van de vogels is de Casarca *Tadorna ferruginea* veruit de heiligste, met als resultaat dat het van deze beesten “gonst”. Ook het vissen in de meren is niet geoorloofd! De meren kennen derhalve eenzelfde rust als de meren in hoognoordelijke streken. Zelden of nooit zie je kinderen met katapulten bezig. In Pakistan en Afghanistan sneuvelen jaarlijks duizenden trekvogels door met katapulten gewapende kinderen. Daardoor is het Plateau voor de avifauna een natuurgebied zonder weerga in Centraal-Azië. Dat geldt althans voor de avifauna, niet voor de fauna die vooral boven de 4500 m vertoeft.

Het centrale deel van de Chang Tang heeft een bevolking die zichzelf ongetemd noemt. En dat zijn ze inderdaad. Alles wat het boeddhisme verboden heeft, is voor hen geoorloofd! Toch noemen ze zich boeddhist en gaan soms zelfs op bedevaart naar Shigatse of Lhasa. Door hen vooral is de wilde yak *Bos grunniens* uiterst schaars geworden. De bruine beer *Ursus arctos* is zo goed als uitgestorven. Met soorten als Argali *Ovis ammon*, blauwe schap of Bharal *Pseudois nayaur*, Tibetaanse gazelle *Procapra picticaudata*, Tibetaanse antilope of Chiru *Pantholops hodgsoni* en Urial *Ovis orientalis* gaat het slecht. Reeds Przewalski, Koslov, Hedin en anderen hebben de brutaliteit van de ongetemden ondervonden, een brutaliteit die nog verscherpt is omdat deze ongetemden hebben ervaren hoe Chinezen op wild joegen. Dit leidde in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw zelfs tot een pool van anarchie toen de culturele revolutie op het Plateau losbarstte in de vorm van gigantische slachtpartijen onder yaks, Tibetaanse Argali, blauwe schapen en wilde ezels *Equus kiang*. Roofdieren verdwenen haast totaal. Met vrachtwagens vol werd het geschoten wild naar Peking afgevoerd. Een staartje van die uitroeingsgolf maakten we zelf mee waar het afschot van gierensoorten betrof (van Orden & Paklina 2001).

Adulte Lammergeier, Tibetaans Plateau (Chris van Orden). *Adult Bearded Vulture, Tibetan Plateau.*

De unieke fauna dreigde compleet in te storten. Bovendien werd de lokale bevolking door de Chinezen aangezet tot verhoogde jacht op vooral gazellen en antilopen. Deze dieren bieden zo goed als alles wat gebruikt kan worden om pepmiddelen te fabriceren. Ofschoon deze dieren officieel allang een beschermde status hebben, gaat de ongerijmdheid tot op de dag van vandaag door. China heeft in de jaren negentig de Chang Tang tot natuurreservaat verklaard. Maar tegelijkertijd werden Chinese boeren met premies gepaaid zich daar te vestigen om zodoende het aantal veeboeren te vermeerderen. Al komen deze pioniers meestal letterlijk en figuurlijk van een koude kermis thuis, het proces gaat door. Twee ruggen uit een varken is het devies! De wilde fauna wordt zodoende vervangen door een gedomesticeerde fauna. Goldstein en Beal (1990) schatten het aantal gedomesticeerde yaks al op 12 miljoen, het aantal schapen en geiten op 30 miljoen. Kortom, het Plateau kent het sublieme naast het banale als het gaat om de intentie tot behoud van de natuur. Goddank is het sublieme nog ruim vertegenwoordigd en is er inmiddels veel ten goede gekeerd, althans in theorie. Grote delen van het Plateau zijn tot reservaat verklaard, de Chang Tang zelfs bijna in zijn totaliteit waardoor dit gebied, op een ijskap in Groenland na, met 334.000 km² het grootste natuurreservaat ter wereld is. Nadien is er nog een reservaat op de Chang Tang aangevoegd, namelijk het Arjin Shan reservaat ter grootte van 45.000 km².

De roofvogels van het Plateau

Indrukwekkende roofvogel trek, zoals dat vanaf Oost-Turkije tot en met Pakistan en in Nepal vastgesteld kan worden, vooral in oktober, hebben wij op het Plateau nooit gezien. Het gebied kent ook niet de valleien die daartoe uitnodigen, althans in de richting noord-zuid. Concentraties doen zich wel voor in de hotspots. Het zijn gebieden waar veel waterwild bivakkeert, maar ook regio's waar grote concentraties muizen en fluithazen hun biotoop hebben. Op het Plateau komen negen soorten fluithazen voor, waarvan er twee, *Ochotona pusilla* en *Ochotona curzoniae*, veruit het talrijkst zijn. Daardoor is een gevarieerde vegetatie ontstaan. En dat trekt weer kleine doortrekkers aan. Waar fluithazen zijn, zijn ook muizen, waarvan er tenminste 14 soorten in dezelfde biotopen zijn vastgesteld. Maar de stand van fluithazen wisselt even sterk als die van lemmingen, zodat de stand van enkele roofvogels, vooral in de winter, ook sterk fluctueert.

In bijgaand overzicht moeten we vermelden dat lang niet elke roofvogel door de vaak enorme afstand tot de waarnemer op naam kon worden gebracht. Vooral omdat we maar één zomer op het Plateau waren, moeten er sowieso aanvullingen op de broedvogels mogelijk zijn. Vermoedens ten aanzien van broeden hebben we grotendeels achterwege gelaten, bijvoorbeeld bij kiekendieven, ofschoon we in het voorjaar diverse soorten met baltsvlucht zagen. Ook hebben we twee soorten niet opgenomen waarvan we het vermoeden hadden dat het deze soort betrof: de Slangenarend *Circaetus gallicus* meenden we tot viermaal toe te zien, maar steeds was de afstand te groot om zeker te zijn, de andere soort is de Barbarijse Valk *Falco pelegrinoides*. Ook hier was de afstand te groot om tot een zekere identificatie te kunnen komen.

De discussie over voorkomen en talrijkheid vindt hoofdzakelijk plaats in vergelijking tot *A Field Guide to the Birds of China*, van John MacKinnon and Karen Phillipps, de beste veldgids voor China. Elke gids, hoe goed ook, vraagt aanvullingen en correcties. De avifauna van een gebied is immers niet statisch. Maar zelfs al zou een avifauna niet aan verandering onderhevig zijn, dan toch verandert ons beeld ervan bij een toename van het aantal waarnemers. Simpelweg omdat er meer wordt waargenomen. Zelfs door de activiteiten van maar enkele waarnemers kan een beeld al snel wijzigen, zeker in gebieden waar nauwelijks waarnemers komen. Onze gegevens laten zien dat veel verspreidingskaarten om correctie vragen. Veel soorten komen westelijker voor dan weergegeven. Bovendien zijn er slordigheden in diverse kaartjes, bijvoorbeeld waar zomergebieden worden vermeld als wintergebied. Het uitbrengen van voornoemde gids heeft alle kenmerken van haastwerk, maar met geen andere boek konden we zo in discussie komen als met deze gids. Dat is waardevol voor het veldwerk!

Zwarte Wouw *Milvus migrans*

In India en Nepal massaal standvogel, in Tibet en China is dat echter heel anders. We zagen ze verbazingwekkend veel doortrekken, vooral bij rivieren konden tientallen tegelijk verblijven.

Witbandzeearend *Haliaeetus leucoryphus*

Slechts enkele malen waargenomen, uitsluitend in het Tibetaanse deel. Op 3 oktober 1998 zagen we een volwassen en een eerstejaars vogel bij Tarot Tso (31°10'N, 84°E). Op 10 april 1995 zagen we een jonge vogel bij Aru Co en een volwassen vogel in gezelschap van een eerstejaars bij het Manasarovarmeer op 4 september 1995.

Aagier *Neophron percnopterus*

Slechts tweemaal waargenomen, namelijk 1 ex. bij Lhasa op 6 januari 1993 en 1 ex. op 4 april bij Paiku Tso (29°N',85°50'E). Beide waren volwassen.

Volwassen Aagier op dode ezel, Tibetaans Plateau (Natalia Paklina). *Adult Egyptian Vulture on dead donkey, Tibetan Plateau.*

Himalayagier *Gyps himalayensis*, Vale Gier *Gyps fulvus* en Indische Oorgier *Sarcogyps calvus*

De eerste twee soorten zijn aan het eind van de jaren tachtig hevig bestreden in het kader van een verlate culturele revolutie. Eerder was dit ook in het Tibetaanse deel van de provincie Gansu gebeurd, zelfs zo drastisch dat beide soorten daar nu, zoveel jaar na dato, nog uitgesproken schaars zijn en de Indische Oorgier zelfs zo goed als afwezig is. Deze bestrijding vond plaats om luchtbegraafplaatsen, ware voederplaatsen van de genoemde gieren, te elimineren (van Orden & Paklina 2001). Inmiddels heeft het Chinese bewind ingezien dat deze wijze van eliminatie te drastisch is en worden luchtbegraafplaatsen weer in ere hersteld. Bij Lhasa staan ze alweer naast de "slagers"! Dit leidde tot een langzame stijging van het aantal broedparen van Himalayagier en Vale Gier. Vooral rond Lhasa en Shigatse neemt de stand weer snel toe. Voor de provincie Gansu lijkt dit herstel te laat te zijn gekomen. De Indische Oorgier, voorheen op het Plateau voorkomend, althans volgens Tibetaanse zegslieden die deze soort goed kennen, blijft een weinig voorkomende vogel.

Havik *Accipiter gentilis*

Komt tijdens de trektijden voor. Vogels die in maart en april doortrekken, komen nogal eens Sakervalken tegen die hun territorium verdedigen. Dit kan leiden tot flinke luchtgevechten waarbij de Havik allerminst de zwakkere partij is.

Witoogbuizerd *Butastur teesa*

Driemaal waargenomen, waaronder twee maal op de Chang Tang (een dood ex. op 2 oktober 1992 bij Nyalam even boven Kathmandu, en één exemplaar in oktober 2001 in hetzelfde gebied). Het derde exemplaar zagen we op 18 oktober 1998 bij Lunggar (31°N, 84°E).

Witoogbuizerd op het Tibetaans Plateau (Natalia Paklina). *White-eyed Buzzard on Tibetan Plateau.*

Mongoolse Buizerd *Buteo hemilasius*, Arendbuizerd *Buteo rufinus* en Buizerd *Buteo buteo*

Het voorkomen van deze middelgrote roofvogelsoorten is sterk gerelateerd aan voorkomen en talrijkheid van diverse soorten fluithazen. Op het Plateau komen 9 fluithaas-soorten voor, waarvan *Ochotona pusilla* en *Ochotona curzoniae* veruit het algemeenst zijn. Deze fluithazen zijn geweldige woelers. Waar fluithazen voorkomen, zijn meestal ook flinke concentraties van muizen (in tal van soorten) te vinden, al wisselt het aantal van genoemde soorten enorm. Dat beïnvloedt het voorkomen van wintergasten onder de *Buteo*-soorten sterk.

Ruigpootbuizerd *Buteo lagopus*

Komt meer voor dan de literatuur ons wil doen geloven. Dit geldt eigenlijk voor de winteraantallen van vrijwel alle genoemde soorten.

Steppenarend *Aquila nipalensis*

Net als de buizerds zijn ook Steppenarenden afhankelijk van fluithazen en muizen. Daarnaast kan deze soort ook bij waterwildconcentraties worden aangetroffen.

Bastaardarend *Aquila clanga*

Algemener dan gewoonlijk wordt aangenomen, vooral in de buurt van waterwildconcentraties.

Steenarend *Aquila chrysaetos*

Op de Chang Tang troffen we bij twee nesten van de Steenarend de resten van de steppeschildpad *Agrionemys horsfieldi* aan, terwijl deze schildpad er in de verste verte niet voorkwam. Diverse navragen bij nomaden bevestigden dat ook zij deze schildpad nooit op de Chang Tang hadden gezien. In Oost-Kazakhstan hebben we herhaaldelijk gezien hoe Steenarenden deze schildpadden grijpen om ze vervolgens van grote hoogte op een stename ondergrond te laten vallen om ze zodoende voor consumptie klaar te maken. Zeker is dat de steppeschildpadden van de Chang Tang van ver moeten zijn aangevoerd.

Torenvalk *Falco tinnunculus*

Dit "gewone" roofvogeltje verbaasde ons het meest. Onwaarschijnlijk waar dit beest broedt en ook waar deze soort 's winters op grote hoogten met extreem lage temperaturen nog voorkomt.

Amoervalk *Falco amurensis* en Roodpootvalk *Falco vespertinus*

Voelen zich kennelijk niet op het Plateau thuis, want ze zijn respectievelijk zeldzaam of haasten zich dit gebied te passeren op doortrek.

Indische Lannervalk *Falco jugger*

Onder de valken lijkt de Indische Lannervalk steeds meer in het Plateau geïnteresseerd te zijn. In het begin van de jaren negentig zagen we deze soort nooit, nu echter vrijwel elk jaar, zelfs laat in de herfst en vroeg in het voorjaar een enkeling.

Sakervalk *Falco cherrug*

Zijn het hele jaar, vooral op de Chang Tang, aan te treffen. Alleen de jonge vogels zijn trekvogel. Al eind januari, ongeacht de temperatuur, begint deze soort zijn territorium te verdedigen maar broeden begint op zijn vroegst half maart. Tot tweemaal toe constateerden we dat een Sakervalk ten prooi viel aan een Oehoe *Bubo bubo hemachalanus*. Eén van die keren zagen we het gebeuren: de Oehoe stortte zich eenvoudig op de broedende Sakervalk die volkomen verrast werd.

Oehoe van de ondersoort *hemachalanus* op de Tibetaanse Hoogvlakte (Natalia Paklina). *Bubo bubo hemachalanus*, Tibetan Plateau.

Giervalk *Falco rusticolus*

Hiervan hebben we vier waarnemingen. Een exemplaar hing opgezet in de tent van een nomade. Hij wilde op deze wijze een hommage aan dit dier geven in de hoop dat hij een betere reïncarnatie zou krijgen. De vogel was tegen een van de spandraden van zijn tent gevlogen en had daarbij een vleugel gebroken. Nog weken daarna bleef de valk in leven en consumeerde spontaan aangeboden vlees. Dit was op 27 februari 1992 bij Dinggo (33°20'N, 84°40'O). De drie andere waarnemingen vielen in het midden van de Chang Tang tussen 32° en 34°N en 83° en 87°O, en wel op 22 februari 1995, 26 februari 1995 en 1 december 1998.

Tabel 1. Status van roofvogels op het Tibetaanse Plateau in 1988-2001; (T) = alleen in Tibet.
Status of raptors on the Tibetan Plateau in 1988-2001. (T) = Tibet only.

Status als volgt/*Status as follows:*

PAMI = doortrekker/*passage migrant*,

WI = wintergast/*winter visitor*,

SU-br = zomergast en broedvogel/*summer visitor and breeding*,

VA = zeldzame gast/*vagrant*,

RES = standvogel/*resident*,

FRI = alleen randzone van Plateau/*only areas bordering the Plateau*.

Talrijkheid als volgt/*Abundance as follows:*

1 = zeldzaam (1-10 waarnemingen)/*rare (1-10 observations)*,

2 = schaars maar regelmatig voorkomend, tot enkele tientallen per waarnemingsperiode/*scarce but frequently observed during each observation period with up to tens of birds*,

3 = vrij algemeen, tot 100 per waarnemingsperiode/*rather common, up to 100 in each observation period*,

4 = algemeen, tot 100en per waarnemingsperiode/*common, up to hundreds in each observation period*.

Soort <i>Species</i>	Status <i>Status</i>	Talrijkheid <i>Abundance</i>	
		Tibet Plateau	Ladakh Plateau
Visarend <i>Pandion haliaetus</i>	PAMI	2-3	1-2
Zwarte Wouw <i>Milvus migrans</i>	PAMI, SU-br (T)	2-3	1-2
Witbandzeearend <i>Haliaeetus leucoryphus</i>	WI	1-2	-
Zeearend <i>H. albicilla</i>	WI	1-2	-
Lammergier <i>Gypaetus barbatus</i>	RES	2-3	2
Aasgier <i>Neophron percnopterus</i>	VA	1	-
Himalayagier <i>Gyps himalayensis</i>	RES	2-3	1-2
Vale Gier <i>Gyps fulvus</i>	RES	2	1-2
Monniksgier <i>Aegypius monachus</i>	RES	2	1-2
Indische Oorgier <i>Sarcogyps calvus</i>	RES, FRI	1-2	-
Indische Slangenarend <i>Spilornis cheela</i>	RES, FRI	1-2	-
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	PAMI	2-3	2
Blauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>	PAMI, WI	2-3	2
Steppenkiekendief <i>C. macrorourus</i>	PAMI, WI	2	1-2
Grauwe Kiekendief <i>C. pygargus</i>	SU-br? (T)	1-2	1
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	PAMI	2	1-2
Sperwer <i>A. nisus</i>	PAMI, SU-br (T)	2	1-2
Shikra <i>A. besra</i>	RES, FRI	2	1-2
Witoogbuizerd <i>Butastur teesa</i>	VA	1	-
Mongoolse Buizerd <i>Buteo hemilasius</i>	PAMI, WI	2-3	2
Arendbuizerd <i>B. rufinus</i>	RES, WI	2-3	2
Buizerd <i>B. buteo</i>	PAMI, WI	2-3	2
Ruigpootbuizerd <i>B. lagopus</i>	WI	2	-
Bastaardarend <i>Aquila clanga</i>	PAMI	2	1-2
Steenarend <i>A. chrysaetos</i>	RES	2	1-2
Steppenarend <i>A. nipalensis</i>	RES (T), WI	2-3	2
Havikarend <i>Hieraetus fasciatus</i>	RES	2	1
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	RES	3	2-3
Kleine Torenvalk <i>F. naumanni</i>	SU-br (T)	2	1
Roodpootvalk <i>F. vespertinus</i>	VA	1	-
Amoervalk <i>F. amurensis</i>	PAMI	1-2	1
Smelleken <i>F. columbarius</i>	PAMI, WI	2	1
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	SU-br	2	1-2
Indische Lannervalk <i>F. jugger</i>	SU	1-2	1
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	PAMI, RES	2	2
Sakervalk <i>F. cherrug</i>	RES	2	1-2
Giervalk <i>F. rusticolus</i>	VA	1-2	-

Summary

Orden C. van & Paklina N.V. 2005. Raptors of the Tibetan Plateau in 1988-2001. De Takkeling 13: 124-138.

The Tibetan Plateau was visited annually between 1988 and 2001, mostly for periods of 3-4 months each year, sometimes for 4-7 weeks and once, in 1995, for 7 consecutive months. Except for a single summer, all visits took place in autumn, winter and spring. As logistics are difficult in this region, transportation was mainly by yaks or horses, accompanied and helped by monks who also acted as mediators between the local people and the visitors. Main objectives were to experience cultures relatively untouched by modern society, as well as studying ungulates and birds. Over the years, observations accumulated which were often at variance with presentations in field guides, handbooks and papers dealing with the region. Some of these observations are presented in this overview.

The Tibetan Plateau covers about 2.5 million km² (Fig. 1), of which 50% exceeds 4500 m above sea level (85% above 3000 m). Of 810 lakes, 600 are to be found in the central range, the Chang Tang. Some lakes are huge, as the Kokonor Lake in the north (at 3200 m above sea level, 4400 km²). Most lakes have substantially decreased in size in recent years due to a decline in precipitation, often becoming salt along the way. Borders of fresh water lakes abound with waterbirds during migration and winter. Less than 1% of the Tibetan Plateau is presently cultivated, although locally – as in the Quadam Basin – this area has increased due to enforced settlement. Cultivated land is mostly confined to areas below 3300 m, but reaches an altitude of 4400 m near Yarlung Tsangpo. Permafrost is typical of the northern regions, penetrating as deep as 155 m; only the top layer of 50-60 cm becomes defrosted during summer. More than 30% of the Chang Tsang consists of Alpine- and steppe vegetations, dominated by *Stipa* species and *Carex moorcroftii*.

The land climate is harsh, and even extreme above 4500 m (-40°C quite normal). In Shigatse and Lhasa temperatures are rather moderate compared to the Chang Tang. Wintering conditions in Ladakh are especially harsh because settlements and lakes are situated at higher altitudes than elsewhere in the region; temperatures of -50 to -60°C in January and February are not unusual. At similar heights in Tibet, the climate is equally harsh but as villages and lakes on average are situated at lower altitudes, living conditions are less harsh and many lakes are not (completely) frozen, offering opportunities for wintering waterbirds. Apart from extreme coldness, dust storms are typical of the region.

On average, the local Bhuddist peoples live in harmony with their environment, as evident from the absence of hunting and fishing and the holy status of several lakes and bird species. However, the “untamed” Goloks in the central Chang Tang are fierce hunters, responsible for almost exterminating species like Brown Bear *Ursus arctos*, and seriously depleting populations of Wild Yak *Bos grunniens*, Argali *Ovis ammon*, Bharal *Pseudois nayaur*, Tibetan Gazelle *Procapra picticaudata*, Chiru *Pantholops hodgsoni* and Urial *Ovis orientalis*. These depredations were especially devastating

during the aftermath of the Cultural Revolution in the 1970s and 1980s. Although large areas are nowadays officially protected nature reserves (some as large as 334,000 km²), at the same time the Chinese government encourages settlers to invade the area. Where formerly wild animals populated the region, their stocks are now much depleted and cultivated animals like sheep and goats (30 million by 1990) and domesticated yaks (12 million ditto) have taken over.

The presence and relative abundance of raptors in Tibetan and Ladakh parts of the Tibetan Plateau have been summarised in Table 1. It should be noted that observations during summer are limited to a single year, that conditions for observation are often difficult and that birds were only a sideline of research while staying in the area. Species-specific details are provided below.

Black Kite *Milvus migrans*: passage migrant in large numbers in Tibet and China, with flocks of tens staying temporarily along rivers.

Pallas's Fish Eagle *Haliaeetus leucorhynchus*: only observed in the Tibetan part of the range, i.e. an adult and juvenile on 3 October 1998 at Tar Tso (31°10'N, 84°O), a juvenile on 10 April 1995 at Aru Co and an adult accompanied by a juvenile on 4 September 1995 at the Manasarovar Lake.

Egyptian Vulture *Neophron percnopterus*: adult singles were recorded near Lhasa on 6 January 1993, and on 4 April near Paiku Tso (29°N, 85°50').

Himalaya Griffon *Gyps himalayensis* and Eurasian Griffon *G. fulvus*: both species were heavily persecuted in the aftermath of the Cultural Revolution, as in the Tibetan district of Gansu. Both are still in dire straits. In recent years, a slight increase in the number of breeding pairs has been noted, especially in the vicinity of Lhasa and Shigatse (but not in Gansu). This resulted from a change in the attitude of the Chinese government towards the existence and use of open-air burial sites (where vultures used to be fed with the corpses of the deceased); mercilessly destroyed in the late 20th century, some have now been re-opened, as in Lhasa.

Red-headed Vulture *Sarcogyps calvus*: although formerly present on the Tibetan Plateau, it is now a rare bird, not showing an improvement in status compared with both *Gyps* species.

Northern Goshawk *Accipiter gentilis*: mostly seen during migration. Birds passing in March and April are often harassed by territorial Sakers.

White-eyed Buzzard *Butastur teesa*: twice recorded on Chang Tang (once dead, on 2 October 1992 near Nyalam, just north of Kathmandu, another in October 2001 in the same area). A third bird was seen on 18 October 1998 near Lunggar (31°N, 84°O).

Upland Buzzard *Buteo hemilasius*, Long-legged Buzzard *B. rufinus* and Common Buzzard *B. buteo*: the presence of these species is correlated with the distribution and abundance of pikas (notably *Ochotona pusilla* and *O. curzoniae*). Large numbers of pikas are associated with ditto numbers of voles, providing excellent feeding conditions for buzzards.

Rough-legged Buzzard *Buteo lagopus*: more common in winter than depicted in field guides and handbooks (as holds for many other wintering species).

Steppe Eagle *Aquila nipalensis*: like buzzards depending upon presence and abundance of pikas, but also recorded at concentrations of waterbirds.

Spotted Eagle *Aquila clanga*: commoner in winter than usually depicted in guides and handbooks. Preference for areas with large concentrations of waterbirds.

Golden Eagle *Aquila chrysaetos*: on two nests in the Chang Tang region remains of the Steppe Tortoise *Agrionemys horsfeldi* were collected. Although this prey species is commonly captured (and killed by dropping it from great heights on rocks below) in eastern Kazakhstan, it is apparently absent from the Chang Tang (as confirmed by the local people).

Eurasian Kestrel *Falco tinnunculus*: a ubiquitous species, occurring everywhere as a breeding bird and even present at high altitudes with extremely low temperatures in winter.

Amur Falcon *Falco amurensis* and Red-footed Falcon *F. vespertinus*: respectively rarely seen and passing during migration.

Laggar Falcon *Falco jugger*: never observed during the early 1990s, observations have increased in recent years with almost annually records nowadays, even in late autumn and in early spring.

Saker *Falco cherrug*: present all-year round, especially in the Chang Tang. Juveniles disperse from the area. Territory defence starts already late January, irrespective of temperature. Breeding starts as early as the beginning of March. Twice a Saker was recorded as being killed by a Eurasian Eagle Owl *Bubo bubo hemachalanus*; in one such case, the owl simply dropped onto a breeding Saker which was taken by surprise.

Gyr Falcon *Falco rusticolus*: one bird, which had broken its wing against a nomad tent on 27 February 1992 near Dinggo (33°20'N, 84°40'E), three other birds were recorded in the central Chang Tang between 32-34°N and 83-87°E, on 22 February 1995, 26 February 1995 and 1 December 1998 respectively.

De alomtegenwoordige Torenvalk bij een nestholte op de Tibetaanse Hoogvlakte (Chris van Orden). *The ubiquitous Kestrel near nesting cavity, Tibetan Plateau.*

Literatuur

- Ali S.& Ripley S.D.1983. Handbook of the Birds of India and Pakistan, Vol. 1. Oxford University Press, Delhi.
- Ali S.1962. The Birds of Sikkim. Oxford University Press, Delhi.
- Bijlsma R.G. 1991. Migration of raptors and Demoiselle Cranes over central Nepal. Birds of Prey Bulletin 4: 73-79.
- Boswell J. 1989. Ornithology in China: an update. Forktail 4: 55-61.
- Cheng tso-Hsin 1994. A complete checklist of species and subspecies of the Chinese birds. Science Press, Beijing.
- Clements F.A. 1992. Recent records of birds from Bhutan. Forktail 7: 57-73.
- Cramp S.& Simmons K.E.L. (eds.) 1985 & 1988. The Birds of the Western Palearctic, Vols. 4 and 5.Oxford University Press, Oxford.
- del Hoyo J., Elliot A. & Sargatel J.(eds.) 1994. Handbook of the Birds of the World, Vol. 2. Lynx Edicions, Barcelona.
- Etchécopar R.D.& Hüe F.1978-1983. Les oiseaux de Chine, de Mongolie et de Corée. Papeete, Tahiti.
- Fleming R.L., Fleming R.L. jr. & Bangdel L.S.1984. Birds of Nepal. Avalok Publishers, Katmandu.
- Grimmett R., Inskipp C. & Inskipp T. 1998. Birds of the Indian Subcontinent. Helm, London.
- Grimmett R. & Taylor H. 1992. Recent bird observations from Xinjiang Autonomous Region, China. Forktail 7: 139-146.
- Hedin S.1898. Through Asia. Methuen, London.
- Hedin S.1903. Central Asia and Tibet. Hurst and Beachett, London.
- Inskipp C.& Inskipp T.1991.A guide to the birds of Nepal. Helm, London.
- Ludlow F.& Kinnear N.B.1944. The birds of south-eastern Tibet. Ibis 86: 43-86, 176-208, 348-389.
- Mackinnon J. & Phillips K. 2000. A Field Guide to the Birds of China. Oxford University Press, Oxford.
- Meyer de Schauensee R. 1992. The Birds of China. Oxford University Press, Oxford.
- Orden C. van & Paklina N.V. 2001.Over de afname van gieren, vooral de Himalayagier *Gyps himalayensis*, in Tibet en China. De Takkeling 9: 61-67.
- Orden C. van & Paklina N.V. 2003. Een vreemd verband tussen Tibetaanse Steenuilen *Athene noctua ludlowi* en Himalayamarmotten *Marmota himalayana* in West-Tibet en Zuidoost-Ladakh. De Takkeling 11: 80-85.
- Phister O. 2001.Birds recorded during visits to Ladakh, India, from 1994 to 1997. Forktail 17: 81-90.
- Przewalski N.M. 1883. Iz Zaisana cherez Hami v Tibet i na vergovia Zheltoi reki. Sint-Petersburg.
- Qian Y. 1995. Atlas of birds of China. Henan Science and Technology Press, Henan.
- Roberts T.J.1992. The birds of Pakistan. Oxford University Press, Karachi.
- Roder F.E.de 1989.The migration of raptors south of Annapurna, Nepal, Autumn 1985. Forktail 4: 9-17.
- Schaller G.B.1980. Stones of Silence. Viking Press, New York.
- Schaller G.B.1997. Tibet's Hidden Wilderness. Abrams, New York.
- Schaller G.B.1998.Wildlife of the Tibetan Steppe. University of Chicago Press, Chicago.
- Ven J. van der 2002. Birds in Kyrgyz Republic. Bishkek.
- Vaurie C.1972. Tibet and its birds. Witherby, London.

Adressen:

CvO & NVP: Doelenstraat 14, 1601 GL Enkhuizen, Nederland;
NVP & CvO: V. Maslovka 5, kv.40 Moscow, Russia (paklina@hotmail.com)

Notities van roofvogels en uilen in de provincie Kostroma (NW-Rusland) in 1996-2003

Chris van Orden & Natalia V. Paklina

De Russische provincie Kostroma, ruwweg 300-700 km ONO van Moskou, is anderhalf maal zo groot als Nederland, maar heeft slechts anderhalf miljoen inwoners. De leegloop van dorpen is al tientallen jaren gaande. Er zijn zelfs dorpen totaal verdwenen. Doordat alle huizen van hout zijn gefabriceerd, kan een dorp in nog geen vijftig jaar letterlijk verdwenen zijn.

De geografische coördinaten van deze provincie zijn 57°65'-59°80'N en 40°80'-47°80'E. Tenminste 40% van het oppervlak bestaat uit taiga met fijnspar *Picea abies*, grove den *Pinus sylvestris* en berk *Betula pendula*. Deze taiga is zeer moeilijk toegankelijk omdat het zó nat is dat het in feite een taiga-moeras is. Echte moerassen en meren doorkruisen dit gebied, met hier en daar enkele zandopduikingen. Dit zijn restanten van voormalige duinformaties in een reusachtige waddenzee die ooit heel NW-Rusland omvatte. Nu is het vooral een landbouwgebied, maar dan in Russische stijl. Geen enkel weiland is ingezaaid met raaigrassen. Ze bestaan uit ter plaatse voorkomende grassoorten, doorspekt met soorten als Kruipend Zenegroen *Ajuga reptans*, Trollius *Trollius europaeus*, Gevlekte Orchis *Dactylorhiza maculata*, Margriet *Chrysanthemum leucanthemum* en Ratelaar *Rhinanthus minor*. De weilanden krijgen geen bemesting, niet in natuurlijke vorm noch via kunstmest. Toch zijn deze weilanden ooit door kleine boeren gecreëerd, maar later, door het communistisch systeem, gecollectiviseerd. De tragedie die daar achter schuil ging, is in vele toonaarden verwoord. Maar nu is dit systeem doodgebloed en vindt een omgekeerd proces plaats. Er zijn weer veel keuterboeren en veel weilanden transformeren tot bos, vooral fijnsparbos. Maar winst gaat hier met een flinke bijzaak gepaard. Restanten van kolchoz- en sovchozactiviteiten teren in het landschap weg, combines en ander afgedankte hulpmiddelen verzakken langzaam in de weilanden. Maar temidden van die narigheid kunnen vogels als Roodgersterde Blauwborst *Luscinia svecica svecica* en Struikrietzanger *Acrocephalus dumetorum* worden aangetroffen.

De bosbouw gaat haast overal nog met verkeerd beheer gepaard, een restant van een recent verleden. Vijfjarenplannen waren belangrijker dan het uiteindelijke resultaat. Het gevolg is dat veel gekapt hout blijft liggen. Uit biologisch oogpunt kan zo iets interessanter zijn dan afvoeren maar de manier van velling is zo lomp en primitief dat het overheersende beeld schaamteloos is. De enorme hoeveelheid bos compenseert deze arrogantie.

Drie jaar na velling liggen de gekapte bomen nog op transport te wachten. *Trees felled three years before are still awaiting transportation, a clear sign of neglect.*

Kostroma heeft een continentaal en nat klimaat; de jaarlijkse neerslag ligt tussen 2200 en 2600 mm. Maar eens in de 30-32 jaar is er ineens een kurkdroog jaar, zoals in 2002. Spontaan ontstonden veenbranden met veel rookontwikkeling. Maandenlang bereikte deze rook zelfs de buitenwijken van Moskou. Maar 2004 was weer een extreem nat jaar; in Shilovo en Mantrovo viel in juni en juli 1470 mm regen.

In het noordelijke deel van deze provincie hebben we een datsja, een soort van vrijetijdshuis, maar zo degelijk dat het ook in de wintermaanden bewoond kan worden. Winters waarin de temperatuur naar -45°C kan zakken. Vanaf 1996 komen wij geregeld in deze in Shilovo gelegen datsja en inventariseren wij, voor zover mogelijk, de provincie Kostroma. 'Voor zover mogelijk' betekent: periodes tussen mei en september met korte onderbrekingen, enkele keren ook in de maand april en tijdens korte winterverblijven. Inmiddels doen we dit nu acht jaar en hebben dusdanig veel materiaal verzameld dat een rapportage zinvol kan zijn. De klemtoon in onderstaand overzicht ligt op broedvogels, maar nuttige aanvullingen over doortrekkers zijn ook vermeld. Alle gegevens zijn in telegramstijl samengevat. Vooral de meer bijzondere soorten of soorten waarvan de populatiedichtheid, biotoopkeuze of gedrag duidelijk afwijken van populaties in West-Europa, krijgen een toelichting.

Wintergezicht op het dorpje Shilovo, vanuit de datsja. *The village of Shilovo in winter.*

Roofvogels

Wespendief *Pernis apivorus*

Een paar broedt jaarlijks nabij onze datsja in Shilovo. In vier van de acht jaren is dit paar niet in staat gebleken om een jong vliegvlug te krijgen. In 2002 daarentegen hebben ze met succes 2 jongen groot gebracht, in de overige 3 jaren 1 jong. In alle acht jaren dat we in Shilovo zijn geweest, werden in juni de nesten van mieren, die in weilanden nesten maken welke lijken op zandheuiltjes, geplunderd. Ofschoon deze mieren nesten later in het jaar ook aanwezig zijn, is er ineens geen interesse meer, mogelijk doordat het gras dan te hoog is en andere prooien in die tijd interessanter zijn. Nesten van rode bosmieren, in overvloed aanwezig, blijven onaangetast.

Natuurlijk weiland in Kostroma, altijd omringd door naaldbos. *Natural meadow in Kostroma, always embedded in coniferous forest.*

Zwarte Wouw *Milvus migrans*

Schaarse broedvogel.

Slangenarend *Circaetus gallicus*

Wordt vrijwel elk voorjaar tussen 26 mei en 8 juni waargenomen. Het betreffen telkens enkelingen die het zuidelijker gelegen steppegebied, waar deze soort broedt, overgestoken zijn. In Kostroma geen broedvogel.

Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*

Schaarse broedvogel.

Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus*

Zeldzame broedvogel.

Grauwe Kiekendief *Circus pygargus*

Kan in 2001 nabij Sharia broedvogel zijn geweest. In juli en augustus bij herhaling waarnemingen van een paar. Overigens slechts incidentele waarnemingen uit juni en september en zeker niet jaarlijks.

Steppenkiekendief *Circus macrourus*

Enkele malen in september waargenomen en 1 ex. langdurig aanwezig in juni 2001 tussen Shilovo en Leontjevo. Door ontbreken van een vrouwelijk ex. kan van broeden geen sprake zijn geweest.

Zeearend *Haliaeetus albicilla*

Alleen incidenteel waargenomen buiten het broedseizoen.

Havik *Accipiter gentilis*

Zeldzame broedvogel.

Sperwer *Accipiter nisus*

Schaarse broedvogel.

Buizerd *Buteo buteo*

Schaarse broedvogel.

Ruigpootbuizerd *Buteo lagopus*

Doortrekker en wintergast.

Bastaardarend *Aquila clanga*

Opgenomen ofschoon er geen waarneming van deze soort bekend is. Ornithologen enigszins bekend met Kostroma hebben deze soort ook nooit gezien. Van broeden zoals aangegeven op diverse verspreidingskaarten is derhalve geen sprake, ook niet in de provincies Jaroslavl en Vladimir.

Steenarend *Aquila chrysaetos*

Alleen incidenteel waargenomen buiten het broedseizoen. Broedt net als de Zeearend niet in Kostroma, in tegenstelling tot wat veel verspreidingskaarten in de geciteerde literatuur suggereren.

Visarend *Pandion haliaetus*

Broedvogel in klein aantal (2-4 paren).

Torenvalk *Falco tinnunculus*

Broedt in opmerkelijk klein aantal in Kostroma.

Roodpootvalk *Falco vespertinus*

Incidenteel in juni gezien. Het zijn kleine groepjes van 2-8 ex. Langer dan een dag zijn ze niet aanwezig. De vroegste datum was 10 juni 2001, de laatste 21 juni 2003.

Smelleken *Falco columbarius*

Doortrekker en wintergast.

Giervalk *Falco rusticolus*

Slechts twee winterwaarnemingen, beide uit januari.

Slechtvalk *Falco peregrinus*

Doortrekker en wintergast.

Uilen

Het is met vrijwel alle uilensoorten een vreemde situatie. Bijkans nergens elders in Oost-Europa zijn er zoveel bossen met omgevallen en gebroken bomen en is er zoveel nauwelijks te betreden taiga. En toch zijn alle uilensoorten maar heel spaarzaam aanwezig.

Sneeuwuil *Nyctea scandiaca*

Doortrekker en wintergast.

Oehoe *Bubo bubo*

Zeldzame broedvogel.

Bosuil *Strix aluco*

Zeldzame broedvogel.

Oeraluil *Strix uralensis*

Hetzelfde beeld als de Laplanduil. Indien broedvogel, dan in heel klein aantal en uitsluitend aan de oostzijde van de Oensja.

Laplanduil *Strix nebulosa*

Hoofdzakelijk in de wintermaanden gezien, maar elk vroege voorjaar, in maart, worden roepende ex. aan de oostzijde van de Oensja gehoord. Dit zou op broeden kunnen wijzen maar na maart worden ze niet meer gehoord of gezien.

Sperweruil *Surnia ulula*

In de wintermaanden in het noorden van Kostroma de meest voorkomende uil. Van broeden is niets bekend, ofschoon van deze soort roepende ex. in februari en maart bekend zijn, uitsluitend aan de oostzijde van de Oensja.

Taiga aan de oostzijde van de Oensja, een zijrivier van de Wolga. *Taiga east of the Oensja, a tributary of the Volga.*

Dwerguil *Glaucidium passerinum*

Enkele malen als broedvogel vastgesteld, ook weer ten oosten van de Oensja.

Steenuil *Athene noctua*

Broedt vooral in open bossen langs de rivieren. De biotoop in Kostroma wijkt wel heel erg af van die in Centraal-Azië waar deze soort een kenmerkende vogel is van hooggelegen open rotsformaties of steppegebieden.

Ruigpootuil *Aegolius funereus*

Zeldzame broedvogel.

Ransuil *Asio otus*

Zeldzame broedvogel.

Velduil *Asio flammeus*

Zeldzame broedvogel.

Nawoord

Het op schrift stellen van deze gegevens kan vooral daarom van belang zijn omdat Oost-Europa slecht is geïnventariseerd en het aantal biologen dat zich met de avifauna bezighoudt laag is. Hoe goed de recente vogelgidsen en handboeken ook zijn, ten aanzien van verspreiding lijkt er heel wat te zijn gekopieerd uit verouderde literatuur.

Recente gegevens, ook ten aanzien van bijzonderheden van bepaalde soorten, kunnen derhalve een correctie en een aanvulling zijn. Het merkwaardige is dat we vaak moeten wijzen op broedgebieden die te ruim zijn weergegeven. In Centraal-Azië (Tibetaans Plateau) hebben we hetzelfde gedaan, met als resultaat dat verspreidings-gebieden flink aangevuld konden worden. Derhalve een omgekeerd resultaat.

Summary

Orden C. van & Paklina N.V. 2005. Notes on birds of prey and owls in the Kostroma district (NW-Russia) in 1996-2003. De Takkeling 13: 139-146.

The Kostroma district (57°65'-59°80'N, 40°80'-47°80'E), 300-700 km ENE of Moscow, has about 1,5 million inhabitants. At least 40% of the region consists of wet taiga dominated by Norway spruce, Scots pine and birch. Marshes and lakes abound, and are interspersed with sandy outcrops. Farming used to be small-scale with hardly any application of manure (natural or chemical), despite the introduction of kolchoz- and sovchoz systems. Presently, much farmland is laid fallow, and gradually changes into spruce forest. The climate is continental and very wet; annual precipitation lies between 2200 and 2600 mm. Every 30-32 years a very dry year occurs, as in 2002 when peat fires started spontaneously. On the other hand, 2004 was extremely wet, with 1470 mm of precipitation in June and July in Shilovo and Mantrovo. Winters are severe, with temperatures sometimes dropping below -45°C.

As little information is available on the birds of prey and owls in this district, and maps in field guides often show wrong distribution patterns for Russia, basic data is provided to set the record straight.

Among the raptors, *Pernis apivorus*, *Milvus migrans*, *Circus aeruginosus*, *Accipiter nisus*, *Buteo buteo* and *Asio otus* are considered scarce breeding birds. A pair of Honey-buzzards near Shilovo did not raise fledglings in 4 out of 8 years (period 1996-2003), raised 2 fledglings in 2002 and fledged a single chick in the remaining three years. Invariably, this species foraged on ant nests (not *Formica rufa*) in grassland in June, but not later in the year.

Circus cyaneus, *Accipiter gentilis*, *Pandion haliaetus* (2-4 pairs), *Falco subbuteo*, *Falco tinnunculus* (remarkably few), *Bubo bubo*, *Strix aluco*, *Glaucidium passerinum* (occasionally recorded, mostly east of Oensja), *Aegolius funereus*, *Athene noctua* (mostly in open woodland along rivers, a very different habitat from those breeding in Central Asia where steppe and rock formations are inhabited) and *Asio flammeus* are rare breeding birds. *Strix uralensis* (if breeding, then in very small numbers east of the Oensja), *Strix nebulosa* (mostly seen in winter, but heard calling east of the Oensja in February and March) and *Surnia ulula* (most common owl in winter months in northern Kostroma, calling heard in February and March east of the Oensja) may breed in very small numbers.

Incidental breeding was recorded or suspected for *Circus pygargus* (possibly breeding near Sharia in 2001, when a pair was seen several times in July and August; otherwise only incidentally – not each year – recorded in June and September). Between Shilovo

and Leontjevo, an adult male *Circus macrourus* was present in June 2001 (no female recorded).

Migrants and winter visitors are, apart from the more common species: *Circaetus gallicus* (each year between 26 May and 8 June, solitary birds probably overshooting the breeding grounds further south), *Haliaeetus albicilla* (incidentally outside the breeding season), *Buteo lagopus*, *Aquila clanga* (the latter never seen; breeding as shown on maps in literature is mistaken, ditto for the districts of Jaroslavl and Vladimir), *Aquila chrysaetos* (accidental observations outside the breeding season; not breeding, contra information in literature), *Falco vespertinus* (small flocks of 2-8 in June, rarely staying for longer than a day; first/last dates 10 June 2001 and 21 June 2003 respectively), *Falco columbarius*, *Falco rusticolus* (2 observations in January), *Falco peregrinus* and *Nyctea scandiaca*.

Literatuur

- Beaman M. 1994. Palearctic birds: a checklist of the birds of Europe, North Africa and Asia north of the foothills of the Himalayas. Stonyhurst.
- Beaman M. & Madge S. 1998. The handbook of bird identification for Europe and the Western Palearctic. Londen.
- Cramp S., Simmons K.E.L. & Perrins C.M. (eds.) 1977-94. The handbook of the birds of Europe, North Africa and the Middle East 1-9. Oxford University Press, Oxford.
- del Hoyo J., Elliot A. & Sargatel J. (eds.) 1992-99. Handbook of the Birds of the World, Vols. 1-5. Lynx Edicions, Barcelona.
- Delin H. & Svensson L. 1992. Vogelatlas van de Europese vogels. Tirion, Baarn
- Ferguson-Lees J. & Willis I. 1994. Tirions vogelgids. 2de druk. Tirion, Baarn.
- Forsman D. 1999. The raptors of Europe and the Middle East: a handbook of field identification. Poyser, Londen.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1966-97. Handbuch der Vögel Mitteleuropas 1-14. Wiesbaden.
- Hagemeyer W.J.M. & Blair M.J. (eds.) 1997. The EBCC atlas of European breeding birds: their distribution and abundance. Poyser, Londen.
- Harris A., Shirihai H. & Christie D. 1996. Birder's Guide to European and Middle Eastern birds. Londen.
- Heinzel H., Fitter R. & Parslow J.F. 1996. Gids Europese vogels: alle vogels van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. 9de druk. Tirion, Baarn.
- Jonsson L. 1997. Vogels van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. 5de druk. Baarn.
- Riabtsev V.K. 2001. Ptitsy Urala, Priural'ia i Zapadnoi Sibiri. Sverdlovsk, Izd-vo Sverdlovskogo Universiteta (in Russisch).
- Stresemann E., Portenko L.A., Dathe H, Neufeldt I.A. *et al.* 1959-92. Atlas der Verbreitung palaearktischer Vögel 1-18. Berlin.
- Vaurie C. 1959, 1965. The birds of the Palearctic fauna 1-2. Witherby, Londen.

Adressen:

CvO & NVP: Doelenstraat 14, 1601 GL Enkhuizen, Nederland;
NVP & CvO: V. Maslovka 5, kv.40 Moscow, Russia (paklina@hotmail.com)

Roofvogels in de westelijke Kaap

Gerard L. Ouweneel

Van 21 augustus tot en met 3 september 2004 maakte auteur met een groep van 12 vogelaar(sters) vanuit Kaapstad een reis naar het Kgalagadi Transfrontier Park (KTP), het vroegere Kalahari Gemsbok National Park. Daar was de noordelijkste bestemming Mata Mata, een kamp gelegen aan de grens met Namibië. Inclusief de terugreis naar Kimberley nam de trip ruim 3000 km in beslag, waarvan ruim 1000 km over onverharde weg. Doel van de reis waren landschap en vogels, speciaal de endemische soorten van dit deel van zuidelijk Afrika. Het betrof dus geen speciale reis om roofvogels te zien, zij het dat deze wel alle aandacht kregen.

Circa 9 maanden eerder maakten schrijver en anderen een autoreis van ruim 5000 km door Ethiopië (Ouweneel 2004). Kregen wij toen zelden het idee door een dunbevolkt land te reizen, bij deze tocht door de westelijke Kaap pakte dat anders uit. Natuurlijk, in een wijde straal rond Kaapstad zijn veel stadjes, dorpen en agrarische bedrijven en rijdt men veelal door grootschalig cultuurland. Gaat men noordwaarts, dan is te kiezen tussen de N7 langs de West Coast of via de oostelijker lopende R355. Valt de keuze op de laatste, dan is het met het cultuurland-gevoel spoedig afgelopen. Ten noorden van Ceres, 160 km van Kaapstad, gaat men de leegte in van de Karoo, een uitgestrekte steenwoestijn. Terreinvoertuigen zijn daar aan te bevelen, of tenminste terreinbanden. Wij hadden deze niet, met als gevolg 5 lekke banden binnen 100 km. Hierdoor arriveerde het gezelschap dik in de kleine uurtjes in Calvinia. De volgende dag ging het hiervandaan over de R27 naar Upington, waar de Oranjerivier werd overgestoken. Daarna door naar het KTP, via de ingang 'Twee Rivieren'.

Endemen

In het westelijk deel van Zuid-Afrika, inclusief de KTP, broeden 37 soorten dagroofvogels. Dertien Palearctische trekkers bereiken dit deel van Zuid-Afrika, waarvan verschillende slechts incidenteel (Sinclair & Ryan 2003). Van deze in totaal 50 soorten namen wij er 25 waar, in een seizoen zonder wintergasten niet zo gek. Geen moment kwam het idee op door een roofvogelrijk land te reizen. Integendeel. Uren gingen soms voorbij zonder roofvogel. Een paar maal uitgezonderd lieten wij geen verre cirkelende stippen schieten. In Ethiopië was die beproeving noodzaak.

Van de 37 broedende soorten zijn er 5 endemisch: Kaapse Gier, Zwarte Kiekendief, Zanghavik, Kaapse Bergbuizerd en Jakhalsbuizerd. Wij prijsden ons gelukkig die vijf te zien. De Kaapse Gier en Zwarte Kiekendief staan op de mondiale Rode Lijst (BirdLife International 2000). De Kaapse Gier liep terug van 4400 paren verdeeld over 84 kolonies in 1994 tot 3000 paren in 2000 (Piper 2003). Inclusief het contingent niet-broedende vogels komt het gehele bestand uit op circa 8000 individuen. Met

gebruik van helikopters werden onlangs twee tot dusver onbekende kleine kolonies gevonden (med. C. Dorse).

Ondanks dat het verspreidingsgebied bijna 500.000 km² beslaat, komt het aantal Zwarte Kiekendieven op ongeveer 1000 vogels. Op slechts enkele plaatsen is de soort wat gewoner, zoals in het West Coast National Park met een dichtheid van 1 nest per km². Plaatselijk fluctueert het aantal, maar desondanks acht BirdLife de populatie redelijk stabiel.

Portret van Zwarte Kiekendief (Andrew Jenkins). *Pied Harrier portrait (Andrew Jenkins).*

Vechtarend

De tabel laat zien dat qua soorten en aantallen de roofvogels niet voor het opscheppen lagen. Met 13 soorten in het KTP was 30 augustus een uitschieter, want verder kwam de score uit tussen 4 en 9 soorten per dag. Rond de Kaap waren betrekkelijk veel roofvogels. Afrikaanse Zeearend en Zwarte Arend bereiken letterlijk de zuidpunt van het continent. Beide waren daar te zien. Twee dagen later waren er drie Zwarte Arenden bij elkaar, cirkelend boven de bergketen ten zuiden van Kenhardt. Een dag rond Bredasedorp bracht onder andere Kaapse Gieren en de adembenemend fraaie Zwarte Kiekendieven, een soort die moeiteloos de kwalificatie soort van de dag in de wacht sleepte, voor auteur soort van de trip. Het meest verspreid in alle biotopen was de Torenavalk, in zuidelijk Afrika de vorm *rupicolus*, door sommigen beschouwd als aparte soort, de Rock Kestrel. Een verrassing waren de Vechtarenden. Door zijn grote nest te bouwen op hoogspanningsmasten breidt deze soort het verspreidingsgebied uit. Via een hoogspanningstracé hebben Vechtarenden recent de Karoo geannexeerd (med C. Dorse). Ten noorden van de Oranjerivier verschenen de Afrikaanse Dwergvalken, meestal rustend op langs de wegen staande palen. Omdat het niet doenlijk was voor alle witte stipjes op verre palen te stoppen, zal het voor deze soort in de tabel opgevoerde aantal een minimum zijn.

Tabel 1. Waargenomen roofvogels in de westelijke Kaapprovincie, 21 augustus-3 september 2004. *Birds of prey observed in the Western Cape during a trip in August-September 2004.*

Soort <i>Species</i>	Waarnemingen (n) <i>Numbers observed</i>	Dagen <i>Number of days observed</i>
Secretarisvogel <i>Sagittarius serpentarius</i>	6	2
Kaapse Gier <i>Gyps coprotheres</i>	12	1
Witruiggier <i>Gyps africanus</i>	28	5
Oorgier <i>Torgos tracheliotos</i>	1	1
Geelsnavelwouw <i>Milvus migrans parasitus</i>	2	2
Grijze Wouw <i>Elanus caerulus</i>	20-25	7
Zwarte Arend <i>Aquila verreauxii</i>	4	2
Savannenarend <i>Aquila rapax</i>	3	2
Dwergarend <i>Hieraaetus pennatus</i>	1	1
Vechtarend <i>Polemaetus bellicosus</i>	4	2
Zwartborstslangenarend <i>Circaetus pectoralis</i>	5	1
Bateleur <i>Terathopius ecaudatus</i>	3	1
Afrikaanse Zeearend <i>Haliaeetus vocifer</i>	7	5
Kaapse Bergbuizerd <i>Buteo trizonatus</i>	3	2
Jakhalsbuizerd <i>B. rufofuscus</i>	6	4
African Goshawk <i>Accipiter tachiro</i>	1	1
Gabarhavik <i>Melierax gabar</i>	5	3
Bleke Zanghavik <i>M. canorus</i>	21	7
Afrikaanse Bruine Kiekendief <i>Circus ranivorus</i>	4	2
Zwarte Kiekendief <i>C. maurus</i>	4	2
Lannervalk <i>F. biarmicus</i>	4	2
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	2	2
Torenvalk <i>Falco tinnunculus rupicolus</i>	c. 20	11
Grote Torenvalk <i>F. rupicoloides</i>	2	1
Afrikaanse Dwergvalk <i>Polihierax semitorquatus</i>	11	5

Kgalagadi Transfrontier Park

Oorgier, Savannenarend, Secretarisvogel, Bateleur en nog enkele voor het Afrikaanse continent karakteristieke roofvogels zagen wij uitsluitend in het KTP. Dit reservaat ontstond recent door het Kalahari Gemsbok Nationaal Park samen te voegen met een in Botswana gelegen Gemsbok Park. In dit 3.500.000 hectare metende gebied zijn tenminste 53 soorten roofvogels aangetroffen, waarbij zes soorten gieren en zeven soorten uilen. Zich ervan bewust dat vooral als gevolg van (roof)vogelovriendelijke activiteiten van met name veeboeren het aantal roofvogels in Zuid-Afrika in de vorige eeuw aanzienlijk is teruggelopen, kwam er een Kalahari Raptor Project van de grond, met als doel in ieder geval het KTP iets van de oude roofvogelrijkdom terug te geven. Er tekenen zich successen af. In het KTP keerde de Bateleur terug als broedvogel (8 paren). Ook de Oorgier is weer broedvogel (40 paren). In het oosten van het KTP is een slaapplaats van Kleine Torenvalken *Falco naumanni*, waar tot 5000 individuen geteld zijn. Andere palearctische wintergasten die het KTP bereiken zijn Steppenarend *Aquila nipalensis*, Schreeuwarend *Aquila pomarina*, Grauwe Kiekendief *Circus*

pygargus, Steppenkiekendief *Circus macrourus* en Roodpootvalk *Falco vespertinus*. Voor het KTP is op kaart een speciale Raptor Route uitgezet, die aangeeft op welke plaatsen bezoekers attent moeten zijn op welke soorten roofvogels. Die kaart bleek aardig bruikbaar, zij het dat wij van de 53 soorten slechts een minderheid waarnamen (Tabel 1).

Summary

Ouweneel G.L. 2005. Birds of prey observed in the Western Cape in August 2004. De Takkeling 13: 147-150.

During a fortnight trip through the Western Cape in August and September 2004 25 raptor species were observed (Table 1). After visiting areas near Cape Town, the participants travelled up north through the Karoo, to the Kalahari. In this part of South Africa 37 species of raptors breed and 13 Palearctic migrants occur. Five species are endemic to southern Africa, i.e. Cape Vulture, Black Harrier, Pale Chanting Goshawk, Forest Buzzard and Jackal Buzzard, all of which were observed. In and round the Karoo several Martial Eagles were seen. By building its nest on electricity pylons, this huge eagle recently expanded its breeding range into the Karoo. Most raptors were seen in the Kgalagadi Transfrontier Park, where species like Bateleur and Lapped-faced Vulture are recovering from losses incurred during the last century.

Literatuur

- BirdLife International. 2000. Threatened birds of the World. Lynx Edicions and BirdLife International, Barcelona & Cambridge.
- Cohen C. & Spottiswoode C. 2000. Essential Birding Western South Africa. Key routes from Cape Town to the Kalahari. Struik Publishers, Cape Town.
- del Hoyo J., Elliot A. & Sargatal J. (eds.) 1994. Handbook of the Birds of the World. Vol. 2. New World Vultures to Guinea-fowl. Lynx Edicions, Barcelona.
- Ouweneel G.L. 2004. Waarnemingen van roofvogels in Ethiopië in herfst 2003. De Takkeling 12: 163-167.
- Piper S.E. 2003. Proposed global population-monitoring scheme for the Cape Griffon *Gyps coprotheres*. In: Chancellor R.D. & B.-U. Meyburg (eds.) 2004. Raptors Worldwide: 83-92. World Working Group on Birds of Prey and Owls, Berlin.
- Sinclair I. & Ryan P. 2003. Birds of Africa south of the Sahara. Struik Publishers, Cape Town.

Adres: Lijster 17, 3299 BT Maasdam, ouweneel@introweb.nl

Oproepen en mededelingen

Nieuwe roofvogelgids

Recent gaf de WRN het boekje *Herkenning van roofvogels in het veld* uit. In kort bestek worden hierin de gewone roofvogels van Nederland behandeld. Het is een eenvoudige introductie voor de (roof)vogelaar. Inmiddels is er een nieuw boek over herkenning van roofvogels verschenen, namelijk de vertaling van de vierde druk van Benny Génsbøls boek: *Veldgids Roofvogels*. Dit boek is uitgebreider dan de WRN-gids, bestrijkt alle soorten van Europa, Noord-Afrika en het Midden Oosten en is rijk geïllustreerd met foto's en tekeningen. Via de KNNV Uitgeverij hebben wij een aantal exemplaren bemachtigd, die we onze leden tegen gereduceerde prijs kunnen aanbieden (zie WRN-website). Een ideale gids, stampvol informatie, voor wie een stapje verder wil en ook in het buitenland wil weten welke roofvogels boven zijn hoofd zweven (zie verder de bespreking in Recente roofvogelliteratuur, op pagina 153-154).

Bestuur en (web)adressen

We hebben een nieuwe website en dito emailadres: zie binnenzijde voorkant.

Zeearend versus Havik

Naar aanleiding van het verhaal van Frank de Roder in de vorige Takkeling, waarin een Zeearend een prooi van een Havik aftroggelde, het volgende. In *Limosa* 21 (1948): 101-102 vond ik een stuk van de valkenier H. Dijkstra: Duel tussen Zeearend *Haliaeetus albicilla* en Jachthavik, *Accipiter gentilis*. Hierin beschrijft hij hoe hij op 14 februari 1948 rond het middaguur op de Oud-Reemsterheide (Planken Wambuis) met Haviken aan het jagen was. Eén van de Haviken werd met grote snelheid door een Zeearend genaderd. In zijn eigen woorden: "Het duurde maar heel kort tot de arend de havik had ingehaald en plotseling zag ik eerstgenoemde sterk afremmen en stoten, waarop de havik zich op de rug wierp en op haar beurt met de poten sloeg. Beide vogels kwamen nu van ca. 40 meter hoogte als een kluwen naar beneden, maar waren los voordat ze de grond raakten. Ogenblikkelijk vloog de havik weer op, maar ging 50 meter verderop weer aan de grond, ondanks het feit dat ze steeds achtervolgd werd door de enorme arend. Deze plofte nu vlak naast haar neer, waarop de havik een sprong maakte van een meter hoogte." Het bleek om een donker exemplaar te gaan (een juveniel), "waarschijnlijk hetzelfde dat jaar in jaar uit op de 'Hoge Veluwe' overwintert." In overeenstemming met het relaas van Frank verbaasde de schrijver zich omtrent de snelheid van de Zeearend: "Iets wat ons zeer heeft getroffen, is de geweldige snelheid waarmee de zeearend haar aanvalsvlucht uitvoerde. Mijn havik is een zeer snel vrouwelijk exemplaar, dat vaak fazanten in de vlucht weet in te halen, doch de zeearend bleek aanzienlijk sneller, hetgeen van een log aandoende vogel met 2,5 meter vlucht niet verwacht zou worden." Over het waarom van de aanval van de zeearend tastte de auteur in het duister. De Havik droeg in ieder geval geen prooi, zoals de vogel in de IJsselmonding. (Rob G. Bijlsma).

Recente roofvogelliteratuur

Rob G. Bijlsma

Agostini N., Premuda G., Mellone U., Panuccio M., Logozzo D., Bassi E. & Cocchi L. 2004. Crossing the sea en route to Africa: autumn migration of some Accipitriformes over two Central Mediterranean islands. *The Ring* 26: 71-78.

Op twee eilanden tussen Sicilië en Tunesië werd de najaarstrek van roofvogels geteld (in 2003). Het ging vooral om Wespendien en Zwarte Wouwen. Er kwamen geregeld gemengde groepen langs, zowel naar soort als naar leeftijd. Jonge Wespendien die met adulte vogels meetrokken, kunnen op die manier mogelijk de kortste trekroute leren (nicolantonioa@tiscalinet.it).

Amen L., Bense A., Brücher H., Fleer K., Höller T., Kladny M., Sell G., Speer G., Thomas T., Tomec M., Wegner P. 2005. Jahresbericht Arbeitsgemeinschaft Wanderfalkenschutz des NABU NRW 2004: 3-4.

In totaal werden in Nordrhein-Westfalen 66 territoria gevonden, daarvan 7 zonder broedsel, 9 mislukte en 50 succesvolle paren. De jongenverdeling was als volgt: 7x 1, 13x 2, 20x 3 en 10x 4 (gemiddeld 2.0/paar en 2.66 per succesvol paar).

Anonymous 2005. Schutzprogramm für Wiesenweihen und Rohrweihen in Mittelwestfalen – Jahresbericht 2004. Arbeitsgemeinschaft Biologischer Umweltschutz im Kreis Soest e.V., Bad Sassendorf. 36 pp. + bijlagen.

Volgens het bekende stramien worden van Grauwe en Bruine Kiekendief de broed- en beschermingsresultaten gepresenteerd (vergeleken met de resultaten uit 1993-2003). De meeste Grauwe broeden in landbouwgewassen (vooral wintergerst), de Bruine vooral in rietvelden. Gezien de vele krantenartikelen is ook in Duitsland veel uitwisseling gaande tussen natuurbeschermers en boeren, niet zo vreemd gezien het belang van landbouwgewassen voor de Grauwe (abusoesst@cityweb.de, www.abu-naturschutz.de).

Bigorne J.-L. 2004. Mise en évidence d'une population de Busard Saint-Martin nicheurs en Seine-Maritime. *Le Cormoran* 13(58): 127-130.

Blauwe Kieken in dit deel van Frankrijk broeden in jonge bosaanplant, dus extra bescherming is niet nodig (zoals wel in bouwland). De lokale populatie nam toe van 2 paren in 1998 naar 7 in 2002 (op 100 km²), het aantal vliegvlugge jongen van 3 naar 19. Kleine zoogdieren en zangvogels maakten 98.9% van het menu uit (n=297 prooien) (366 rue de Haut de Fresles, 76270 Fresles, Frankrijk).

Bijlsma R.G. 2004. Long-term population trends of rabbits (*Oryctolagus cuniculus*) on Pleistocene sands in the central and northern Netherlands. *Lutra* 47: 3-20.

Stand van het konijn numeriek en ruimtelijk met 95-99% afgenomen sinds de late jaren zeventig, zowel op de Veluwe als in Drenthe. Dit betekent een substantiële reductie van het prooiaanbod van vooral Buizerd (konijn maakte 30-50% van het zomermenu uit, tegenwoordig echter <5%), maar ook van Havik (van 10% naar vrijwel 0%) (rob.bijlsma@planet.nl).

Castelijns H. 2005. Jaarverslag Roofvogelwerkgroep Zeeland 2004. Digitale uitgave, Philippine. 20 pp. (www.jeloen.nl/wrz/).

Alle sinds 1995 ingeleverde 2093 nestkaarten zijn ingevoerd, inclusief relevante gegevens van 3280 nestjongen. Dit overzicht geeft in bijlagen het aantalsverloop van roofvogelsoorten in Zeeland sinds 1995, met voor iedere soort apart een bespreking waarin tevens voedsel, eileg, legselgrootte, jongental, sexratio's en bijzonderheden worden vermeld. Aan de hand van afschotcijfers van de WBE Midden Zeeuws-Vlaanderen wordt de trend van haas, konijn en fazant (man en vrouw apart) verduidelijkt: alle (sterk) afnemend, conform de bevindingen elders in het land.

Clark W.S. & Bloom P.H. 2005. Basic II and Basic III plumages of Rough-legged Buzzards. *J. Field Ornithol.* 76: 83-89.

Ruigpootbuizerds ruïen hun handpennen vanaf H1 (de binnenste) op volgorde naar buiten (H10), de armpennen vanuit drie centra (A1 en A5, opeenvolgend naar binnen, en S13 opeenvolgend naar buiten). Op basis van deze rui is het mogelijk om vogels in hun tweede en derde jaar te onderscheiden; in dit stuk wordt tevens onderscheid gemaakt naar kleedfase (licht of donker). Alle lichte-fase vogels in hun tweede jaar vertoonden kenmerken van het vrouwkleed; in het derde jaar was onderscheid tussen mannen en vrouwen wel mogelijk. Vogels in het tweede jaar zijn te onderscheiden aan de hand van niet-geruide juveniele handpennen; de staart is hierbij geen hulpmiddel omdat die vrijwel altijd bij de eerste rui compleet wordt vervangen. Donkere-fase vogels in het tweede levensjaar waren moeilijker van volwassen dieren te onderscheiden, ook al omdat de sekseverschillen klein waren (raptours@earthlink.net).

Denker E., Büthe A., Glimm D., Hölker M., Prünke W. & Trendelkamp T. 2004. Zur Schadstoffbelastung der Wiesenweihe (*Circus pygargus*) in der Hellwegbörde, Nordrhein-Westfalen, von 1974-1998. *Charadrius* 39: 167-174.

Een vergelijking tussen 1974-80 en 1992-98 liet een duidelijke afname zien in de belasting van Grauwe Kiekendieven met pesticiden; dat gold – vanaf de late jaren zeventig – vooral dieldrin en heptachloorepoxide (vrijwel onmiddellijk na verbod op het gebruik ervan). In de jaren negentig werd nog steeds DDT (of de metaboliet ervan: DDE) aangetroffen, vermoedelijk niet opgedaan in het overwinteringsgebied (want ook juvenielen gaven het te zien) maar als nasleep van het massale gebruik ervan in Duitsland tot 1974. (ED, Blumenstr. 5, 30159 Hannover, Duitsland).

Dijk J. van 2005. Prooikeuze sperwers in de gemeente Zwolle. *Zwols Natuur Tijdschrift* 12(1): 5-7.

Tijdens de broedseizoenen 2001-04 werden in totaal 512 prooien bij sperwernesten verzameld. In volgorde van numerieke belangrijkheid: huismus (183), koolmees (66), pimpelmees (45), spreeuw (43), witte kwikstaart (24), merel (18), zanglijster (16), huiszwaluw (13), fitis/tijtjaf (11) en putter (10). De overige 25 soorten (waaronder vleermuis) werden minder dan 10 keer gevonden (jwhvdijk@wxs.nl).

Génsbøl B. 2005. Veldgids roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht. Stevig gebonden, 402 pp. ISBN 90 5011 1963. Winkelprijs 34.95 euro, via WRN 25.- euro (excl. verzendkosten, zolang voorraad strekt).

De Deen Benny Génsbøl, samen met tekenaar Bjarne Bertel, werkt al meer dan een decennium aan de vervolmaking van deze roofvogelgids. Een eerdere druk werd in 1997 door uitgeverij Schuyt & Co. in vertaling op de Nederlandse markt gebracht (uitverkocht), de vierde en aanmerkelijk verbeterde en uitgebreide druk is nu via de KNNV Uitgeverij opnieuw beschikbaar in vertaling. Een gelukkig feit. Als vervolgboek op het door de WRN uitgebrachte *Herkenning van roofvogels in het veld* is het bijzonder geschikt, te meer daar deze veldgids geheel Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten bestrijkt, en dus 49 soorten omvat (in plaats van de 16 “Nederlandse” soorten in *Herkenning*). In inleidende hoofdstukken wordt basale kennis van roofvogels gegeven, waaronder voedsel, jachttechnieken, trek, broedbiologie, voorkomen in Europa (met recente populatie-schattingen) en biotoopkeuze. Het tweede deel van het boek behandelt stuk voor de stuk de soorten naar voorkomen, talrijkheid per land, aantaltrend, trek, habitat, geluid, broedgedrag, voedsel en jachtwijze (rijk geïllustreerd met foto’s van uitstekende kwaliteit, vergeleken met eerdere drukken vele nieuw en verbeterd). In het derde deel komen opnieuw alle soorten aan bod, maar dan toegespitst op de herkenning. Dit deel bevat kleurplaten waarop alle leeftijden en kleurvarianties staan afgebeeld (veel uitgebreider dan in het WRN-boekje, ook wat betreft tekst). Het is een uitmuntend overzicht, vooral ook omdat de variatie naar leeftijd en kleurfase compleet wordt geschetst en vergelijkingen worden getrokken met soorten waarmee verwarring mogelijk is. De kwaliteit van de platen is zeer goed; speciaal voor deze druk zijn tal van platen herzien of vervangen. Dit deel bevat wel behoorlijk wat specialistische taal, maar dat hoeft geen beletsel te zijn om, bijvoorbeeld in Spanje zijnde, de alomtegenwoordige Vale Gieren op soort en leeftijd te brengen. Velen zullen bovendien eerst naar de platen kijken (die een eerste identificatie mogelijk maken), en vervolgens eventueel de tekst erbij pakken. Kortom, het ideale

hulpmiddel om op de vensterbank of in de auto te hebben liggen. De kwaliteit van het bindwerk (stevig omslag, ingenaaid) garandeert jarenlang gebruik zonder dat het uit elkaar valt, terwijl het drukwerk zelf van goede kwaliteit is. Wie de WRN-gids en Génsbøl tot zijn beschikking heeft, heeft – als het gaat om herkenning – niets meer te wensen. Vandaar ook dat we onze leden de gelegenheid bieden de nieuwe gids tegen korting via de WRN aan te schaffen (25 euro exclusief verzendkosten; zie www.werkgroeproofvogels.nl).

Goodrich L. 2005. Riders on the storm. Migration Report. Hawk Mountain News 102 (spring): 6-17.

Overzicht van roofvogeltrek bij Hawk Mountain in oostelijk Pennsylvania in juli 2004-januari 2005 (dag voor dag, inclusief weersomstandigheden).

Hegemann A. 2004. Illegale Greifvogelvervolgungen im Kreis Soest von 1992 bis 2003 – eine Auswertung mit Hinweisen zur Erkennung von Greifvogelverfolgungen. Charadrius 40: 13-27.

In Centraal-Westfalen werden in bovengenoemd tijdvak 71 gevallen van vervolging (minimaal 229 individuen) geconstateerd; de werkelijke aantallen worden veel hoger geschat. Tien roofvogelsoorten waren de klos, voornamelijk als gevolg van vergiftiging en nestverstoring (net als in Nederland dus), waaronder ook Bruine (vooral nestverstoring) en Grauwe Kiekendief. Voor de Rode Wouw vormt het een ernstige bedreiging (75% van de gedode vogels was adult; er broeden slechts 24-32 paren in het gebied). De meeste vervolging vond plaats in de broedtijd (maart-juni); een toename van gevallen lijkt de laatste jaren te hebben plaatsgevonden (2001-03). De Buizerd was numeriek het vaakst het slachtoffer, gevolgd door Bruine Kiek, Rode Wouw en Havik (sterk ondervertegenwoordigd vanwege moeilijk vast te stellen sterfte door vangst in vallen). Vervolging werd in alle deelgemeenten geconstateerd, een aanwijzing dat het wijd verspreid is. De overeenkomsten met de situatie in Nederland zijn frappant (arne.hegemann@gmx.de).

Hirzel A.H., Posse B., Oggier P.-A., Crettenands Y., Glenz C. & Arlettaz R. 2004. Ecological implications of reintroduced species and the implications for release policy: the case of the bearded vulture. J. Appl. Ecol. 41: 1103-1116.

Honderd jaar geleden werd de Lammergier in de Alpen uitgeroeid. Vanaf 1986 worden daarom in gevangenschap gekweekte vogels losgelaten met als doel het genereren van een nieuwe, zichzelf bedruipende broedpopulatie; tot 2003 ging het om 121 vogels, gefokt op vier verschillende plekken. De daaropvolgende dispersie is verre van homogeen geweest; de meeste vogels zijn geclusterd rond drie locaties die niet samenvallen met de loslaatplekken. Tijdens de verkenningperiode was de verspreiding van onvolwassen Lammergieren vooral gerelateerd aan de verspreiding van de alpensteenbok; tijdens de vestigingsfase (vooral subadulte vogels) was de verspreiding gekoppeld aan kalksteenformaties, terwijl voedselaanbod minder belangrijk was. Kalksteenformaties bieden veilige nestplaatsen, vooral tijdens slecht winterweer (als de eieren worden gelegd), terwijl ze tevens geschikte thermiek leveren. De huidige loslaatplekken liggen in kiezelsteenformaties, wat gezien de keuze van de gieren niet zo'n slimme strategie is; beter ware het deze te verplaatsen naar kalksteenformaties (raphael.arlettaz@nat.unibe.ch).

Holthuijzen A.M.A. & Oosterhuis L. 2004. Aggressive responses of nesting Prairie Falcons to territorial intruders. Wilson Bulletin 116: 257-261.

Bij 32 nestpogingen van Prairievalken in Idaho werd op 613 dagen in totaal 9085 uur geobserveerd. De valken waren vooral agressief tegen Raven (49%) en Roodstaartbuiszwaaiers (24%). De frequentie van agressie was voor mannen en vrouwen gelijk, met uitzondering van Bobcat (vrouwen vaker) en Amerikaanse Torenvalk (mannen vaker). Agressie kan te maken hebben met het afweren van predatoren, competitie om nestplaatsen, stadium in nestcyclus, voedselbeschikbaarheid en seksuele dimorfie (holthuijzen@idahopower.com).

Jehl J.R. Jr. 2004. Foraging by a Red-tailed Hawk along a wetland edge: how large a duck can be captured? Wilson Bulletin 116: 354-356.

Een Roodstaartbuiszwaai (1000-1200 gram zwaar, vergelijkbaar met onze Buizerd) kreeg het niet voor elkaar een in ondiep water gevangen Middelste Zaagbek (geschat op 1150 g) te doden,

maar bij een verzwakte Roodhalsfuut (645-660 g) lukte dat wel. Uit de literatuur is bekend dat ze op land wel zwaardere prooien (tot 2000 g) kunnen pakken en doden. In water is dat kennelijk moeilijker (grebe5k@cs.com).

Kenntner N., Oehme G., Heidecke D. & Tataruch F. 2004. Retrospektive Untersuchung zur Bleitoxikation und Exposition mit potenziell toxischen Schwermetallen von Seadlern *Haliaeetus albicilla* in Deutschland. Vogelwelt 125: 63-75.

46 dode Zeearenden werden onderzocht op zware metalen (oostelijk Duitsland, 1978-98). In 1 vogel werd kwikvergiftiging vastgesteld, 3 andere vogels hadden substantiële hoeveelheden kwik bij zich. Negen vogels met loodresiduen van >5 ppm (natgewicht) in hun levers werden als vergiftigd door lood aangemerkt. Deze vogels stamden uit winter en vroege voorjaar, en hadden het lood via aangeschoten wild binnengekrepen. Volwassen arenden hadden een hoger calcium-niveau in lever en nieren dan jongere leeftijdsklassen (kenntner@gmx.net).

Kitowski I. 2004. Utilisation d'agents perturbateurs par le Busard cendré *Circus pygargus* en recherche de nourriture. Une étude dans le sud-ouest de la Pologne. Alauda 72: 253-258.

Grauwe Kiekendieven jagen graag opgejaagde prooien. In Polen bleken prooien opgejaagd door natuurlijke verstoorde (vos, vogels) succesvoller gepakt te kunnen worden dan prooien die door menselijke activiteiten werden opgejaagd (mensen, machines). Deze tactiek van inspelen op verstoringen werd vooral toegepast tijdens de nestjongenfasee en na het uitvliegen (kitowign@biotop.umcs.lublin.pl).

Krüger O. 2005. Age at first breeding and fitness in goshawk *Accipiter gentilis*. J. Anim. Ecol. 74: 266-273.

Op basis van gegevens verzameld in een 250 km² groot studiegebied in Duitsland in 1975-2004 werd het reproductieve succes van 74 havikvrouwtjes bepaald gedurende hun leven. De optimale leeftijd waarop deze voor het eerst toe broeden overgingen, was drie jaar. Vrouwtjes die eerder startten, brachten minder jongen groot (vooral door geringere jongenproductie op jonge leeftijd) en hadden een geringere fitness. De verbeterende reproductie met vorderende leeftijd had vermoedelijk te maken met toenemende ervaring. De kosten voor het vrouwtje in termen van fitness (overleving) waren hoog als ze zich als jonge vogel in een habitat van slechte kwaliteit vestigde, echter klein indien ze in een habitat met een hoge kwaliteit zat. Dit verklaart ook waarom de selectiedruk op broeden in het eerste levensjaar niet-lineair is (dus niet geleidelijk en systematisch veranderend met vorderende leeftijd); habitat is hierin een belangrijke roet-in-het-eten-gooier. Bovendien speelde de populatiedichtheid een grote rol bij de vestiging van vrouwtjes in hun eerste levensjaar: naarmate de dichtheid toenam, verminderde het aandeel vrouwtjes dat toe broeden overging in het eerste levensjaar. Kortom, de optimale leeftijd om toe broeden te beginnen hangt samen met een complex geheel van kosten en baten, zoals bepaald door habitatverschillen en populatiedichtheid (ok212@cam.ac.uk).

Leroux A. 2004. Le Busard cendré. Editions Belin, Paris. ISBN 2-7011-3994-5, ISSN 1763-2395. Gebonden, 96 pp. Euro 27.95 (inmiddels uitverkocht).

In kort bestek passeren allerlei facetten uit het leven van – vooral Franse – Grauwe Kiekendieven de revue, uitbundig geïllustreerd met prachtige kleurenfoto's en enkele tekeningen. De bescherming van Grauwe Kieken kent in Frankrijk een lange traditie, ook al omdat ze daar overwegend in agrarisch cultuurland broeden. Naast nestbescherming is veel onderzoek gedaan naar terrein-gebruik (met behulp van gevleugelmerkte en gezenderde vogels) in en buiten de broedtijd (inclusief slaappleaatsen), populatiedichtheid per regio (vooral in Auvergne, Bourgogne en Poitou-Charentes; in totaal 2500-5000 paren in 1990-92, goed overeenkomend met de 2000-enquête, namelijk 3900-5100; cf. Thiollay & Bretagnolle 2004), voedselkeus (kleine zoogdieren overwegen, plaatselijk ook veel zangvogels of insecten; duidelijke relatie tussen veldmuiscichtheid en jongenproductie), broedsucces (mooie tekening met ontwikkeling van jongen; de Fransen wegen ze kennelijk wel, maar meten de jongen niet op), geslachtsverhouding (mannen- dan wel vrouwenoverschot naar gelang regio), en populatiedynamiek (onderzocht in meerdere regio's, onder

meer gebruikmakend van vleugelmerken en ringen om overleving, partner- en broedplaatstrouw, dispersie van jongen en leeftijd waarop voor het eerst wordt gebroed vast te stellen). Dat laatste verschilt naar geslacht: vrouwen broeden in 20-25% van de gevallen al in het eerste levensjaar (vooral bij hoge veldmuisdichtheid), maar mannen doen dat zelden (in Charente-Maritime nooit vastgesteld tijdens 15 jaar onderzoek aan in totaal 400 paren). De leeftijd waarop voor het eerste wordt gebroed varieert van 1-5 jaar, gemiddeld op 3-jarige leeftijd bij vrouwen (n=13) en 4-jarige leeftijd bij mannen (n=14). Echtscheiding is eerder regel dan uitzondering: 90% van 48 gevallen waarbij beide partners het volgende jaar aanwezig waren, bleken van partner gewisseld. Wél waren de meeste broedvogels plaatstrouw aan de nestplaats. 25-72% van de aanwezige vogels broedt niet (mannen gemiddeld 49%, vrouwen gemiddeld 63%), althans gemeten in vaste gebieden (valt niet helemaal uit te sluiten dat ze wel broeden buiten het onderzoeksgebied). Het is niet bekend wat dit voor vogels zijn. In het laatste hoofdstuk wordt uitgebreid ingegaan op de beschermingsmaatregelen (niet sterk verschillend van die in Nederland). Kortom, een mooi geïllustreerd boek dat wetenschappelijk onderzoek eenvoudig en helder voor het voetlicht brengt. Wie de echte resultaten wil weten, zal moeten terugrijpen op de artikelen gepubliceerd in het wetenschappelijke circuit (literatuurlijst geeft daarvan het overzicht).

Margalida A., Bertran J. & Boudier J. 2005. Assessing the diet of nestling Bearded Vultures: a comparison between direct observation methods. J. Field Ornithol. 76: 40-45.

Onder gebruikmaking van videocamera en telescoop werd het voedsel van jonge Lammergieren in de Pyreneeën bekeken, en vergeleken met prooiresten in het nest. Met video werden meer prooien gedetermineerd dan door de telescoop. Restanten op het nest leverden een ondervertegenwoordiging op van kleine prooien. Door verschillende observatiemethoden te combineren kunnen dergelijke verschillen worden geëlimineerd, naast bovendien een vergroting van de steekproef zonder een scheve voorstelling van zaken (margalida@gauss.entorno.es).

Meyburg B.-U., Gallardo M., Meyburg C. & Dimitrova E. 2004. Migrations and sojourn in Africa of Egyptian vultures (*Neophron percnopterus*) tracked by satellite. J. Ornithol. 145: 273-280.

Drie jonge Aasgieren uit Frankrijk en Bulgarije werden van een satellietzender voorzien. De Franse vogels legden 3750 km af alvorens in de Sahel-zone van zuidelijk Mauretanië te blijven hangen. De Bulgaarse vogel vloog 5340 km en eindigde in ZO-Tsjaad. Tijdens het passeren van de Sahara werd tot 500 km per dag afgelegd. De Franse gieren bestreken in hun winterkwartier gebieden van 69.000 en 50.000 km². Een continu gevolgde Aasgier uit Frankrijk verliet zijn Afrikaanse leefgebied op 3-jarige leeftijd (wwgbp@aol.com).

Millon A. & Bretagnolle V. 2005. Nonlinear and population-specific offspring sex ratios in relation to high variation in prey abundance. Oikos 108: 535-543.

Er is inmiddels een ark volgeschreven over de geslachtsverhouding onder nestjonge vogels (en andere dieren). De theorieën en elkaar schijnbaar tegensprekende veldresultaten buitelen over elkaar heen. Steeds duidelijker wordt echter dat de – veelal secundaire (want vastgesteld nadat sterfte onder eieren en/of jongen heeft plaatsgevonden) – geslachtsverhouding onder invloed staat van een veelheid van factoren. In dit stuk, gebaseerd op twee studiegebieden in West-Frankrijk (50 km uit elkaar, een wetland in omvorming naar boerenland, en een intensief benut agrarisch gebied), wordt de secundaire geslachtsverhouding onder nestjonge Grauwe Kiekendieven vergeleken met het voedselaanbod (vooral veldmuis, hier met een strakke 3-jaars-ritmiek). In piek- en daljaren van veldmuizen werden verhoudingsgewijs meer mannetjes geproduceerd, in gemiddelde jaren meer vrouwtjes. In lijn hiermee bleken vrouwtjes alleen in hun eerste levensjaar tot broeden over te gaan in een muizenpiekjaar, zodat een hoger aandeel vrouwtjes in het voorafgaande gemiddelde muizenjaar gunstig is voor eventuele vestiging het jaar daarop. Omdat de muizencyclus in deze regio zo gelijkmatig en consequent is, zouden Grauwe Kiekendieven hierop betrouwbaar kunnen anticiperen door de geslachtsverhouding binnen hun broedsel te manipuleren. In het voedselrijke gebied werden verhoudingsgewijs meer mannen geproduceerd dan in het voedselarme gebied, wat benadrukt dat variatie in omgevingsfactoren

(in tijd en ruimte) belangrijk is bij het bestuderen van geslachts-verhoudingen tussen populaties (millon@cebc.cnrs.fr).

Mougeot F. 2004. Breeding density, cuckoldry risk and copulation behaviour during the fertile period in raptors: a comparative study. Anim. Behav. 67: 1067-1076.

Buitenechtelijke copulaties en dito bevruchtingen komen veel voor onder roofvogels. De mannetjes hebben tegenstrijdige bezigheden in de periode voorafgaande aan de eileg: ze moeten hun vrouwtje van voedsel voorzien, maar tegelijkertijd zien te voorkomen dat ze iets met vreemde mannetjes uitspookt. Om het ouderschap te garanderen, wordt met een hoge frequentie gecopuleerd, vooral in de korte vruchtbare periode van het vrouwtje. In deze studie wordt het copulatiegedrag van roofvogels samengevat, vooral waar het gaat om copulatiefrequentie en buitenechtelijke copulaties (en timing ervan) in relatie tot broeddichtheid. Bij 68% van de onderzochte roofvogels werden buitenechtelijke copulaties vastgesteld. De frequentie ervan was positief gecorreleerd met dichtheid; de copulatiefrequentie binnen een paar was eveneens positief gecorreleerd met dichtheid. Soorten die relatief vaak paren hebben verhoudingsgewijs grotere testis, samenhangend met een grotere zaadproductie. Het lijkt er dus op dat spermacompetitie toeneemt met stijgende dichtheid, en dat mannetjes hun vaderschap proberen veilig te stellen door vaker te paren (fm@ceh.ac.uk).

Penteriani V., Otolara F. & Ferrer M. 2005. Floater survival affects population density. The role of prey availability and environmental stochasticity. Oikos 108: 523-534.

De Spaanse Keizerarend wordt al meer dan een eeuw op de voet gevolgd. Het voortbestaan van deze kleine, versnipperde populatie hangt vooral samen met de overleving van uitzwerpende jonge vogels, die op zijn beurt weer afhankelijk is van voedselaanbod en voedselbeschikbaarheid (prooien kunnen hun gedrag zodanig veranderen – bijvoorbeeld door van dag- naar nacht-actief te switchen – dat ze onbereikbaar worden voor dagroofvogels). Ook de ontwikkeling in de leefomgeving was belangrijk, vooral indien deze synchroon liep tussen broedgebieden en tijdelijke vestigingsplekken van onvolwassen vogels. Een verhoogde sterfte onder de zwervers (floaters) had een negatieve invloed op de stabiliteit van de populatie en de dynamiek van broedvogels. Als de floaters het slecht hebben, vindt dat zijn weerklank in de broedpopulatie (penteriani@ebd.csic.es).

Reif V., Tornberg R. & Huhtala K. 2004. Juvenile grouse in the diet of some raptors. J. Raptor Res. 38: 243-249.

De lengte van het opperarmbeen werd gebruikt om de grootte van hoenderkuikens te schatten die werden teruggevonden in de prooiresten van Havik, Sperwer, Buizerd en Blauwe Kiekendief. Het gewicht van de roofvogelsoort correleerde goed met de grootte van de kuikens die ze vingen. Er was dieet-overlap tussen de verschillende roofvogelsoorten, wat suggereert dat de roofvogels min of meer tegelijk op hoenderkuikens jagen. Kleine hoendersoorten kenden een zwaardere predatiedruk over een langer tijdvak dan grote hoendersoorten (vitali.reif@oulu.fi).

Ristow D. & Wink M. 2004. Seasonal variation in sex ratio of nestling Eleonora's Falcon. J. Raptor Res. 38: 320-325.

Op een eiland voor de Griekse kust werden in 1997-2001 1028 nestjonge Eleonora's Valken gesekst met behulp van moleculaire technieken. Er werd een mannenoverschot gevonden (52.1%), met een duidelijke positieve correlatie tussen aandeel mannen en uitkomstdatum (hoe later geboren, hoe groter de kans op een man) (Wink@uni-hd.de).

Robbrecht G. 2004. Slechtvalk neemt hoge vlucht. Mens en Vogel 42: 190-195.

De Slechtvalk in België doet het goed: in 2004 werden 34 broedgevallen gemeld, resulterend in 11x 0, 4x 1, 8x 2, 8x 3 en 3x 4 jongen.

Rondeaux G. & Thiollay J.-M. 2004. West-African vulture decline. Vulture News 51: 13-33.

De afname van Aziatische gieren met meer dan 95% is inmiddels goed gedocumenteerd, en al zodanig onderzocht dat de mogelijke oorzaak is achterhaald (massaal gebruik van ontstekingsremmers in veeteelt). Van West-Afrika is op dat vlak niets bekend; residente ornithologen zijn nagenoeg afwezig, bezoekende vogelaars concentreren zich op vogelryke gebieden (meestal

parken) en zijn uitsluitend geïnteresseerd in het tikken van soorten, en langlopend onderzoek is zo goed als afwezig. Dit geldt sterker in de Franstalige dan in de Engelstalige gebieden. Een uitzondering vormt het onderzoek van Thiollay, die al vanaf de jaren zeventig systematische wegtellingen van roofvogels doet. In dit stuk wordt een vergelijking gemaakt van ruim 8000 km weg in Mali, Burkina Faso en Niger, en wel gebaseerd op routes gereden in 1970 en in 2004. Het resultaat is verbijsterend: alle soorten zijn drastisch gekelderd, het sterkst in rurale gebieden maar ook in beschermde gebieden. Met uitzondering van Kapgier is de gemiddelde afname 95%. De Kapgier-index daalde met 45%. In de beschermde gebieden (die slechts 1.1% van de landmassa uitmaken, en waar bescherming vaak niets voorstelt) was de afname van alle soorten samen 42%. Helaas valt niet te achterhalen wanneer deze afname inzette. Evenmin zijn de oorzaken duidelijk. Menselijke vervolging is regionaal intensief (je ziet dan ook zelden of nooit gieren op karkassen langs de weg), de handel in delen van gieren ten behoeve van magische rituelen enorm, vergiftiging plaatselijk fors, mogelijk is het aanbod van kadavers gedaald, enzovoort. In tegenstelling tot Azië lijkt gebruik van ontstekingsremmers in de veeteelt in West-Afrika vrijwel nihil; de afname is waarschijnlijk een combinatie van allerlei menselijke ingrepen, niet zo vreemd in een regio waar het menselijk bestaan marginaal is en elke gelegenheid wordt aangegrepen daar een positieve verandering in aan te brengen (guy_rondeau@hotmail.com).

Scharenberg W. & Looft V. 2004. Reduction of organochlorine residues in Goshawk eggs (*Accipiter gentilis*) from Northern Germany (1971-2002) and increasing eggshell index. *Ambio* 33: 495-498.

Niet-uitgekomen eieren van Haviken uit Sleeswijk-Holstein uit 1988-2002 werden vergeleken met dito eieren uit 1971-78 voor wat betreft het voorkomen van reststoffen van PCB's, DDT en HCB. Alle waarden lagen significant lager in de recente periode. De concentratie van PCB is relatief constant gedurende de laatste 8-10 jaar. Binnen legsels was de variatie kleiner dan tussen legsels. Leefwijdsafhankelijke accumulatie van reststoffen werd niet geconstateerd. De eischaalindex in 2001-02 was even hoog als in de late 18de eeuw, en significant hoger dan in 1971-78. Residuen uit de DDT-groep bleken het aantal uitgevlogen jongen per nest negatief te beïnvloeden (wolfgang.scharenberg@arcor.de).

Sergio F., Rizzolli F., Marchesi L. & Pedrini P. 2004. The importance of interspecific interactions for breeding-site selection: peregrine falcons seek proximity to raven nests. *Ecography* 27: 818-826.

Vergeleken met random gekozen punten bleken Slechtvalken in de Alpen plekken te selecteren die vèr uit de buurt van soortgenoten lagen, op hogere kliffen met een grotere beschikbaarheid van cultuurland en nabij nesten van Raven. Binnen geschikt habitat kozen Slechtvalken plekken in de buurt van ravennesten, vèr van plekken waar Steenarenden broedden. Vermoedelijk zijn deze keuzes adaptief, omdat de jongenproductie steeg met klifhoogte, nabijheid van boerenland (geassocieerd met groot voedselaanbod) en een hoge dichtheid Raven. Mogelijk fungeren de Raven als alerte wachters, en verschaffen ze tevens alternatieve nestplaatsen (fabrizio.sergio8@tin.it).

Skierczynski M.A. 2004. Ptaki drapieżne krajobrazu rolniczego Równiny Gryfckiej. *Biuletyn Komitet Ochrony Orłow* 13: 30-32.

Roofvogelkartering in een gebied van 120 km² in 1998-2002, met (variatie in aantal paren/100 km² per jaar) 1-2 Wespdierven, 2 Rode Wouwen, 5-6 Sperwers, 3-4 Haviken, 2-4 Bruine Kieken, 35-37 Buizerds, 2-4 Schreeuwarden, 2-3 Torenvalken en 1 Boomvalk.

Sonsthagen S.A., Talbot S.L. & White C.M. 2004. Gene flow and genetic characterization of Northern Goshawk breeding in Utah. *Condor* 106: 826-836.

De functionele populatie van Haviken in Utah overschrijdt ruim de grenzen van de staat. De genetische variatie was bescheiden (ftsas@uaf.edu).

Stoltz M. 2005. Erster Nachweis von Zugunruhe bei einer Greifvogelart (Wespenbussard, *Pernis apivorus*). *Vogelwarte* 43: 133-135.

Drie Wespdierven, gedurende 10-12 jaar in gevangenschap in een buitenkooi onder Midden-

Europese omstandigheden (en zonder trekveraring), werden onderzocht op het voorkomen van trekonrust. Van twee vrouwtjes werd de vliegactiviteit in de kooi gemeten, daarnaast hun gewicht bijgehouden (dat laatste ook bij een man). Hun vliegactiviteit nam sterk toe in oktober, ook keken ze veel vaker opgewonden in het rond en trokken ze met hun vleugels. Eenzelfde ervaring, zij het wat minder uitgesproken, werd ook eind mei/begin juni geconstateerd. De gewichten stegen aanzienlijk in de loop van oktober en november, en opnieuw in april, zij het met kleine individuele verschillen. Naast deze trekgerelateerde onrust werd ook onrustig gedrag gemeten vlak voor het slapen, vooral van november tot februari. Dat vogels die zo lang in gevangenschap hebben gezeten onder de "verkeerde" licht-donker verhouding toch nog zo'n uitgesproken trekonrust vertonen, duidt op een ritme dat inwendig wordt gereguleerd (endogeen) (stoltz@rhrk.uni-kl.de).

Thiollay J.-M. & Bretagnolle V. (eds.) 2004. Rapaces nicheurs de France: Distribution, effectifs et conservation. Delachaux et Niestlé, Paris. ISBN 2-603-01313-0. Ingehaaid en gebrocheerd. 176 pp.

Dit is, na een overzicht in 1984 en de Broedvogelatlas van 1985-89, de eerste systematische kartering van roofvogels in Frankrijk. Een imposante onderneming, gezien het oppervlak van 550.000 km². Frankrijk telt 2046 blokken van 260 km² (gebaseerd op de bestaande IGN-kaarten van 1:25.000). Van elk groot blok werd het centrale deel van 5x5 km uitputtend onderzocht, ofwel c. 10% van het totale oppervlak. Uiteindelijk lukte de kartering van zo'n 60% van alle blokken, opgrond waarvan twee verspreidingskaarten werden gegenereerd: een verspreidingskaart en een dichtheidskaart. Vooral de dichtheidskaart geeft een prachtig beeld van het relatieve voorkomen binnen Frankrijk. Elke soort wordt vervolgens uitgebreid behandeld volgens het stramien: ecologie, voorkomen, trend en bescherming. Deze soortteksten geven bovendien veel obscuur gepubliceerde of ongepubliceerde informatie, waaruit blijkt dat er in Frankrijk toch veel roofvogelonderzoek plaatsvindt. De gedetailleerde karteringen van de 5x5 km-blokken maakten het bovendien mogelijk te komen tot behoorlijk betrouwbare schattingen van de meer algemene soorten (en een vergelijking met eerdere schattingen). Wat te denken van 10.600-15.000 paren Wespandief, 125.000-163.000 paren Buizerd en slechts 4600-6500 paren Havik! Van schaarse soorten zijn nauwkeurige tellingen voorhanden, zoals Visarend (40-45), Grijs Wouw (7), Lammergier (37), Aasgier (69-75), Vale Gier (540-600), Monniksgier (8-10), Steenarend (390-450), Havikarend (23), Dwergarend (380-650), Kleine Tornenvalk (72) en Roodpootvalk (0-2). In aparte hoofdstukken wordt dieper ingegaan op trends, doortrek (met informatie van Organbidexka) en overwintering (ringgegevens) en bedreigingen. Al met al een boek met fascinerende bevindingen, van een land waar steeds meer Nederlanders naar uitwijken. Gezien de roofvogels is dat uitwijken een terechte onderneming.

Walls S.S., Kenward R.E. & Holloway G.J. 2005. Weather to disperse? Evidence that climatic influence vertebrate dispersal. J. Anim. Ecol. 74: 190-197.

Alle vliegvlugge buizerdjongens in een 120 km² groot studiegebied in Zuid-Engeland werden in 1990-92 gezenderd, waarvan 74 met een rugzakzender. Deze werden langdurig gevolgd. 55% van de vogels kwam tijdens de dispersie verder dan 1 km van de geboorteplaats terecht (mediaan 15 km). Ze zwierven niet lukraak rond, maar vestigden een winterterritorium met een mediane minimum convexe polygon van 1.2 km². De vestigingsplek als broedvogel werd voor een belangrijk deel bepaald door de dispersie in de eerste zes levensmaanden. Dispersie na het zelfstandig worden trad eerder op wanneer de wind naar de zuidhoek draaide (bij overheersende westenwinden in dit deel van Engeland), en wanneer de temperatuur daalde. Het effect van wind was het grootst in de winter, het effect van minimumtemperatuur het grootst in de herfst. Slecht weer op zich leek niet de initiatie tot dispersie. De dispersieafstand was het sterkst gecorreleerd met de maximumtemperatuur tijdens de dispersie en de windrichting in de eerste vijf dagen van de dispersie. Tezamen met het geslacht van de betreffende Buizerd bepaalden deze variabelen 60% van de variatie in dispersie (sean@biotrack.co.uk).

Wegner P., Kleinstäuber G., Baum F. & Schilling F. 2005. Long-term investigation of the degree of exposure of German peregrine falcons (*Falco peregrinus*) to damaging chemicals from the environment. J. Ornithol. 146: 34-54.

Gebaseerd op 960 niet-uitgekomen eieren uit Oost-Duitsland, Baden-Württemberg en Rheinland-Pfalz wordt duidelijk gemaakt dat de slechtvalkcrash in de jaren zestig en zeventig was te wijten aan grootschalig gebruik van DDT en kwikontsmettingsmiddelen (dat laatste beperkt tot Oost-Duitsland). Doordat DDT in Oost-Duitsland langer werd toegepast dan in West-Duitsland, zijn de DDE-waarden aldaar nog steeds een factor drie hoger (ondanks het feit dat de eischaaldikte rond 2002 alweer was genormaliseerd). Er wordt gesteld dat de boombroedende populatie Slechtvalken door pesticiden is uitgeroeid; een natuurlijk herstel van deze populatie wordt niet aannemelijk geacht (klif- en stadsbroedende Slechtvalken zouden imprint zijn op kliffen en gebouwen, niet op boomnesten). Daartoe worden acties ondernomen om in gevangenschap geboren jongen te laten opgroeien in boomnesten, in de hoop dat ze daar later ook gaan broeden; in 2003 waren er al zes van dergelijke paren (Bertha-von-Suttner-Straße 77, 51373 Leverkusen, Duitsland).

Wouters P. 2004. Slapende Blauwe Kiekendieven tijdens de winter 2002/2003. De Blauwe Klauwier 30(3): 6-12.

Geen slapers in 2002/03 op de Reuselse Moeren, 1-2 op de Landschotse Heide en tot 13 op de Cartierheide (0-44% mannetjes, afhankelijk van teldatum). Woelmuizen, vooral veldmuis, maakten op de Cartierheide resp. 53 en 50% van het menu uit (in aantallen, resp. nawinter 2002 en winter 2002/03). Daarnaast resp. 20 en 9% haas/konijn en 21 en 33% vogels.

Zwarts L., van Beukering P., Kone B. & Wymenga E.(eds.) 2005. The Niger, a lifeline. Effective water management in the Upper Niger Basin. RIZA, Rijkswaterstaat, Lelystad/ Wetlands International, Sévaré/ Institute for Environmental Studies, Amsterdam/ Altenburg & Wymenga ecological consultants, Veenwouden. ISBN 90-807150-6-9. Ingevaard, 304 pp.

Een deel van "onze" vogels overwintert in de Sahelzone van Afrika, vooral in de waterrijke delen (vloedvlakte van de Niger in Mali, rond Tsjaadmeer, in Senegal). Water is de spil in het systeem: bij geringe regenval, droogte of aanleg van dammen in rivieren verminderen de overlevingskansen van vogels onmiddellijk, wat zich vertaalt in dalende broedvogelaantallen in Eurazië. De link met regenval is al langere tijd bekend. Echter, door aanleg van dammen in grote rivieren (als de Niger) wordt een substantieel deel van het water afgeroomd (voor opwekking van energie en bevloeiën van land), wat leidt tot lagere waterstanden en toestanden die vergelijkbaar kunnen zijn met droogte. Waar droogte echter tijdelijk is (zoals de Grote Droogte begin jaren tachtig), zijn dammen permanent. Kortom, problemen voor vogels, vissen en de lokale bevolking. In onderhavig boek worden verschillende scenario's doorgerekend, gebaseerd op langlopende neerslagcijfers uit het gebied, bestaande en geplande dammen (waaronder de Fomidam in Guinee, die een enorm nadelige invloed zal hebben op de Binnendelta van de Niger) en de hydrologische eigenaardigheden van het gebied. Wat betreft roofvogels kan rekening worden gehouden met effecten op de stand van Bruine Kiekendief, een soort die algemeen voorkomt in de Binnendelta.

Overzicht van WRN-steunpunten en contactpersonen

Friesland

Herman Dijkman, Schuur 35, 9205 BE Drachten. Tel. 0512-523369, Email: h.dijkman@wolmail.nl
ZO-Friesland: Thijs van Galen, Hobbemastraat 28, 8471 VW Wolvega (0561-614522), thijsvangalen@home.nl
Kiekendieven: Romke Kleefstra, Sinnebuorren 34, 8491 EH Akkrum (0566-652881), Email: craneland@wxs.nl

Groningen

Arjan Dekker, Oosterhamrikkade 72, 9714 BG Groningen (050-5797454), Email: dekkerduif@hotmail.com
Kiekendieven: Ben Koks, Hylkemaheerd 22, 9736 JB Groningen (050-5412646) (www.grauwekiekendief.nl)

Drenthe

Arjan Dekker, Oosterhamrikkade 72, 9714 BG Groningen (050-5797454), Email: dekkerduif@hotmail.com

Overijssel

Jan van Dijk, Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle (038-4657050), Email: jwhvdijk@wxs.nl
Twente: Roeleke Steentjes, Marijkestraat 35, 7491 XH Delden (074-3763763), Email: roeleke@hccnet.nl

Gelderland

Rob Vogel, Noorderstraat 63, 6953 CD Dieren (0313-427524, 024-6848153), Email: Rob.Vogel@SOVON.nl
Harry van Diepen, Troelstrastraat 2, 8161 DS Epe (0578-615114, 055-5492510), Email: vandiepen@introweb.nl
Bert Verboog, Molenbelt 67, 7241 JK Lochem (0573-256654/299299), Email: BertVerboog@wxs.nl

Flevopolders

Frank de Roder, Zwartemeerweg 20A, 8307 RP Ens (0527-253040), Email: F.Roder@SBB.Agro.nl
Rob van Swieten, Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde (036-5224898), Email: r.swieten2@chello.nl

Noord-Brabant

Algemene contacten + Midden-Brabant: Kees Kraneveld, J. Ruysdaelstraat 37, 5143 GL Waalwijk (0416-336499), kraneveld@hotmail.com
Onderzoek + Oost-Brabant (Noord): Edward Sliwinski, Marijkelaan 16, 5342 EM Oss (0412-639612), edward.sliwinski@numico-research.nl
Oost-Brabant Zuid: Pieter Wouters, Lensheuvel 37, 5541 BA Reussel (0497-643049), woutersloos@hetnet.nl
Westelijk Brabant: Ton Bakker, Gripkeshof 55, 4661 VZ Halsteren (0164-687184), bakker.karman@planet.nl
Vogelasiel Someren, oostelijk Noord-Brabant (0493-493564)
Vogelasiel Zundert, westelijk Noord-Brabant (076-5974165)

Zeeland

Inventarisaties: Henk Castelijns, Marollenoord 10, 4553 CP Phillippine (0115-491846)
Vervolging: Ralf Joosse, I. Costenobelstraat 16, 4336 AV Middelburg (0118-633620)

Limburg

Piet Beckers, Overkwartier 14, 6065 CM Montfort (0475-541629)
Werkgroep Roofvogelbescherming Limburg, Jo Erkens, Aldenhofstraat 79, 6191 GS Neerbeek (046-4372839)
(Noord-Limburg) Jos Custers, Venloseweg 61, 5993 PH Maasbree (077-4653574)

Utrecht en Het Gooi

Hanneke Sevink, Einder 31, 3742 ZG Baarn (035-5421019), Email: hannekesevink@freeler.nl

Zuid-Holland

Ton Elzerman, Benedenrijweg 325, 2983 GE Ridderkerk (0180-417154), Email: buteo@planet.nl
(Zuid-Hollandse eilanden, Rotterdam en omgeving, Nieuwe Waterweg Noord)
Rudie Terlouw, Boezemsingel 58, 2831 XS Gouderak. (0182-374346 of 0182-374976)

Noord-Holland

Dook Vlugt, Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen (072-5897778), Email: d.vlugt@hccnet.nl

Algemeen contact politie (roofvogelvervolging): Henri Madern (0182-389500, 06-55823185)
Roofvogelvervolging Noord-Nederland (tot en met Flevoland): Jan Schipperijn (050-5016683)
Dode roofvogels (alleen gevallen van vervolging): Rob van Swieten, Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde (036-5224898), Email: r.swieten2@chello.nl
Uitleen roofvogeltentoonstelling: Willie Spieker, Korenbloemstraat 13, 7135 JS Harreveld (0544-374899)

Inhoud De Takkeling 13(2), 2005

- 99 Hanneke Sevink: Voorwoord
- 100 Robert Brouwer: Geluksvogels
- 102 Franklin L.L. Tombeur: Nachttrek bij de Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, of vroeg vertrekken?
- 107 Martijn de Jonge: Observaties van Zeearenden *Haliaeetus albicilla* in de Oostvaardersplassen in 2004
- 112 Rob G. Bijlsma: Stootduik als succesvolle strategie bij jacht op postduiven *Columba livia* door Haviken *Accipiter gentilis*
- 121 Hanneke Sevink: Woningnood onder roofvogels?
- 124 Chris van Orden & Natalia V. Paklina: Roofvogels van het Tibetaans Plateau in 1988-2001
- 139 Chris van Orden & Natalia V. Paklina: Notities van roofvogels en uilen in de provincie Kostroma (NW-Rusland) in 1996-2003
- 147 Gerard L. Ouweneel: Roofvogels in de westelijke Kaap
- 151 Oproepen en mededelingen
- 152 Rob G. Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur

Contents De Takkeling 13(2), 2005

- 99 Hanneke Sevink: Introduction
- 100 Robert Brouwer: Lucky devils
- 102 Franklin L.L. Tombeur: Nocturnal migration of Marsh Harriers *Circus aeruginosus*, or early departure?
- 107 Martijn de Jonge: Observations of White-tailed Eagles *Haliaeetus albicilla* in the Oostvaardersplassen in 2004
- 112 Rob G. Bijlsma: Speed diving is a successful hunting strategy of Goshawks *Accipiter gentilis* aiming for Racing Pigeons *Columba livia*
- 121 Hanneke Sevink: Shortage of nests among raptors?
- 124 Chris van Orden & Natalia V. Paklina: Raptors of the Tibetan Plateau in 1988-2001
- 139 Chris van Orden & Natalia V. Paklina: Notes on birds of prey and owls in the Kostroma district (NW-Russia) in 1996-2003
- 147 Gerard L. Ouweneel: Birds of prey observed in the Western Cape in August 2004
- 151 News and comments
- 152 Rob G. Bijlsma: Recent literature on raptors